

‘इन्द्रमायाको देशमा’ कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग, भरतपुर चितवनको

स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

खडानन्द सिलवाल

शैक्षिक सत्र : २०६९/२०७०

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-१-३२-२४९-९६

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

भरतपुर, चितवन

२०७६/२०१९

प्रतिबद्धतापत्र

यस शोधपत्रभित्रका सामग्री कहींकतैबाट साभार गरिएका होइनन् । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन्, तसर्थ यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै शोध प्रयोजनस्वरूप उपाधि लिन विश्वविद्यालयमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

वि.सं. : २०७६/०४/१५

सन् : ३१/०७/२०१९

.....

खडानन्द सिलवाल

शोधार्थी

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका श्री खडानन्द सिलवालले 'इन्द्रमायाको देशमा' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही तयार गर्नुभएको हो । स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि अत्यन्त परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको प्रस्तुत शोधप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....

रमेशकुमार श्रेष्ठ

उपप्राध्यापक

वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस,

भरतपुर, चितवन

मिति : २०७६/०४/२०

०५/०८/२०१९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
भरतपुर, चितवन

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुर, चितवनका विद्यार्थी खडानन्द सिलवालले नेपाली स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.) दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गरेको 'इन्द्रमायाको देशमा' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. होमनाथ सापकोटा

विभागीय प्रमुख

हस्ताक्षर

रमेशकुमार श्रेष्ठ

उपप्राध्यापक

शोधनिर्देशक

हस्ताक्षर

डा. कृष्णप्रसाद सापकोटा

सह-प्राध्यापक

बाह्य परीक्षक

हस्ताक्षर

मिति : २०७६।०४।२४

०९।०८।२०१९

कृतज्ञताज्ञापन

'इन्द्रमायाको देशमा' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति तयार पारिएको हो । प्रस्तुत शोधकार्य तयार पार्ने क्रममा प्रेरणादायी सुभावा र समुचित निर्देशन दिई शोधकार्यलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउन निर्देशन गरिदिनु हुने शोधनिर्देशक आदरणीय गुरु सहप्रा. रमेशकुमार श्रेष्ठज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । उहाँले शोधकार्यका लागि निरन्तर प्रेरणा, उत्साह र मार्गदर्शन प्रदान गर्नु भएको गुण अविस्मरणीय छ । महत्त्वपूर्ण सुभावा दिई सहयोग प्रदान गर्नुहुने उहाँलगायत सम्बन्धित विभागका गुरुवर्गप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा शोधसँग सम्बन्धित विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू उपलब्ध गराई सामग्री सङ्कलनमा सहयोग प्रदान गरी उचित सुभावासहित प्रेरणादायी हौसला प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु एल.बी. क्षेत्रीज्यूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधकार्यका सन्दर्भमा विविध सामाग्रीहरू उपलब्ध गराई सहयोग प्रदान गर्ने वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय परिवार तथा नेपालीमा स्नातकोत्तर तह पूरा गर्न एवम् यो शोध तयार पार्नमा समेत अतुलनीय सहयोग गर्नुहुने मेरा अनन्य मित्र नरेन्द्रराज पौडेलप्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी मेरो शैक्षिक अभियानमा सदैव होस्टेमा हैसे प्रदान गरी सहयोग पुऱ्याउने मेरी जीवनसङ्गिनी प्रमिला, छोरीहरू तेजस्वी र ओजस्वी अनि छोरा पृथकनिधिप्रति सदैव ऋणी छु । विभिन्न विषयमा स्नातकोत्तर तहको शैक्षिक उपाधि लिन सधैं प्रेरणादायी हौसला प्रदान गर्नुहुने आदरणीय आई.पी. लामिछाने र प्रदीप पौडेलप्रति पनि कृतज्ञ छु ।

शोकार्यलाई यस अवस्थासम्म आइपुग्न मलाई उचित सहयोग गर्ने सम्पूर्ण महानुभावहरूप्रति आभार प्रकट गर्दै प्रस्तुत शोधपत्रलाई शुद्धताका साथ टुक्न गरी सहयोग प्रदान गर्नु हुने श्री जीवन हुङ्गानाप्रति हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागमा प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०७६/०४/१५

३१/०७/२०१९

शोधार्थी

खडानन्द सिलवाल

विषय सूची

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय

	पृष्ठ नं.
१.१ विषय परिचय	१
१.२ शोध प्रयोजन	१
१.३ समस्याकथन	२
१.४ उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि	४
१.६.१ सामग्री सङ्कलन	४
१.६.२ शोधविधि	४
१.७ शोधकार्यको सीमा	४
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	५

परिच्छेद : दुई

कथा-सिद्धान्त

२.१ कथाको परिचय र तत्त्वहरू	६
२.१.१ 'कथा' शब्दको व्युत्पत्तिगत अर्थ	७
२.१.२ कथाको नेपाली परिभाषा	७
२.२ कथाका तत्त्वहरू	९
२.२.१ कथावस्तु	१०
२.२.२ पात्र वा चरित्र	११
२.२.३ संवाद वा कथोपकथन	१२

२.२.४ वातावरण वा परिवेश (देश काल)	१३
२.२.५ भाषाशैली	१४
२.२.६ उद्देश्य	१६
२.२.७ दृष्टिविन्दु	१७
२.३ निष्कर्ष १८	

अध्याय तीन

कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको कथाकारिता

३.० विषयप्रवेश	१९
३.१ एल.बी. क्षेत्रीको कथाकारिता	२०
३.२.१ यथार्थपरक सामाजिक घटनाको चित्रण	२०
३.२.२ क्रान्तिकारी स्वर	२१
३.२.३ देशप्रेमको भावना	२१
३.२.४ मानवतावादी दृष्टिकोण	२२
३.२.५ सामाजिक विकृतिमाथि तिखो व्यङ्ग्य	२२
३.२.६ सीमित पात्रको प्रयोग	२२
३.२.७ यौनमनोविज्ञानको प्रयोग	२२
३.३ निष्कर्ष	२३

अध्याय चार

‘इन्द्रमायाको देशमा’ कथासङ्ग्रहको अध्ययन

४.० विषयप्रवेश	२४
४.१ ‘राष्ट्रनिर्माण’ कथाको अध्ययन	२४
४.२ ‘रेमिट्यान्सको कथा’ कथाको अध्ययन	२६
४.३ ‘दर्पदमन’ कथाको अध्ययन	२९
४.४ ‘अन्य’ कथाको अध्ययन	३२
४.५. ‘इन्द्रमायाको देशमा’ कथाको अध्ययन	३४

४.६	‘जवाफ’ कथाको अध्ययन	३७
४.७	‘उपहार’ कथाको अध्ययन	३९
४.८	‘स्वयम्सेवक भूपड’ कथाको अध्ययन	४१
४.९	‘अध्ययन गर्न बाँकी छ’ कथाको अध्ययन	४३
४.१०	‘रहर’ कथाको अध्ययन	४५
४.११	‘सोभो मान्छे’ कथाको अध्ययन	४७
४.१२	‘शिक्षक आनन्द’ कथाको अध्ययन	४९
४.१३	‘मीठो हाँसो’ कथाको अध्ययन	५१
४.१४	‘आँखा त मेरा पनि’ कथाको अध्ययन	५३
४.१५	‘रूपान्तरण’ कथाको अध्ययन	५६
४.१६	‘आज मैले एउटा निर्णय लिएकी छु’ कथाको अध्ययन	५८
४.१७	‘सिमाना’ कथाको अध्ययन	६१
४.१८	‘हतारमा’ कथाको अध्ययन	६४
४.१९	‘अधिकार’ कथाको अध्ययन	६६
४.२०	‘सङ्गीता’ कथाको अध्ययन	६९
४.२१	‘बाबुजिनी’ कथाको अध्ययन	७१
४.२२	निष्कर्ष	७४

परिच्छेद पाँच

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१	विषय परिचय	७५
५.१.१	प्रथम परिच्छेदको निष्कर्ष	७५
५.१.२	द्वितीय परिच्छेदको निष्कर्ष	७५
५.१.३	तृतीय परिच्छेदको निष्कर्ष	७६
५.१.४	चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष	७७
५.१.५	समग्र निष्कर्ष	७७

सन्दर्भग्रन्थसूची

चिह्न प्रयोग सूची

प्रस्तुत शोधपत्रमा अधोलिखित चिह्नको प्रयोग तल दिइएका विशिष्ट अर्थमा गरिएको छ :

चिह्न	अर्थ
;	अर्धविराम
,	अल्पविराम
“ ”	कसैको प्रत्यक्ष उक्तिको उद्धरण गर्दा
...	केही अंश छोडिएको
	(१) पूर्णविराम, (२) लयविधानका सन्दर्भमा लघु
-	योजक
/	विकल्प, पर्याय
‘ ’	शीर्षक जनाउँदा वा विशेष जोड दिँदा
:	पृष्ठ सङ्ख्या बीचको सङ्केत
—	बाट
( )	पेटे टिप्पणी दिँदा

सङ्केताक्षर सूची

यस शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्केताक्षरहरूको पूरा रूप यसप्रकार छ :

सङ्क्षिप्त रूप	अर्थ/विस्तृत रूप
ई.सं	ईस्वी सम्बत्
डा.	डाक्टर
ते.	तेस्रो
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.	दोस्रो
नं.	नम्बर
पाँ.	पाँचौं
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
पृ.	पृष्ठ
ले.	लेखक
वि.सं.	विक्रम सम्बत्
सम्पा.	सम्पादक
संस्क. (सं.)	संस्करण
स्व.	स्वर्गीय

परिच्छेद : एक

शोधपरिचय

१.१ विषय परिचय

एल.बी. क्षेत्रीको जन्म वि.सं. २००७ साल मंसिर २६ गते सोमबारका दिन स्याङ्जा जिल्लामा भएको हो । जीवन निर्वाहका क्रममा उनका मातापिताको भारतमा बसोबास भएकाले उनको जीवनको पूर्वार्धको अधिकांश समय भारतमै बितेको थियो । सानै उमेरदेखि साहित्य रचनातर्फ आकर्षित भएका क्षेत्रीले प्रारम्भिकदेखि उच्च शिक्षासम्म भारतमै हासिल गरेका हुन् । सुरुमा हिन्दी साहित्यमा कलम चलाएका उनले वि.सं. २०४४ सालपछिको नेपालको स्थायी बसोबासपछि नेपाली साहित्यमा कलम चलाएका हुन् । नेपाली साहित्यका विविध विधामध्ये मूलतः कथा र कवितामा कलम चलाउने क्षेत्री **चरैवेति** साहित्यिक पत्रिकाका प्रधान सम्पादक हुन् । उनी लामो समयसम्म वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस भरतपुरमा प्राध्यापन पेसामा संलग्न रही सेवानिवृत्त भएपछि हाल समाजसेवा तथा साहित्यलेखनतिर क्रियाशील रहेका छन् । विभिन्न पत्रपत्रिकामा उनका फुटकर रचना प्रकाशन हुनुका साथै **त्रिशङ्कुको देशमा** (२०६४) लघुकथासङ्ग्रह, **भीडमा हराएको मान्छे** (२०७१) कवितासङ्ग्रह र **इन्द्रमायाको देशमा** (२०७१) कथासङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । यिनै कृतिहरूमध्ये **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहलाई यस शोधपत्रका लागि चयन गरिएको छ र शोधको शीर्षक 'इन्द्रमायाको देशमा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन' रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधप्रस्ताव त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्घाय वीरेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली विषय दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ समस्याकथन

प्रस्तुत अध्ययन निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहेको छ :

- (क) नेपाली कथा सिद्धान्त के-कस्तो रहेको छ ?
- (ख) कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको कथाकारिता के-कस्तो रहेको छ ?
- (ग) **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन के-कसरी गर्न सकिन्छ ?

१.४ उद्देश्य

मुख्य रूपमा समस्याकथनमा देखिएका समस्याहरूको समाधान खोज्दै **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहभित्रका कथाहरूको कथासिद्धान्तका आधारमा अध्ययन-विश्लेषण गर्नु यसको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । जससँग सम्बन्धित उद्देश्यहरूलाई बुँदागत रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) नेपाली कथा सिद्धान्तको अध्ययन गर्नु,
- (ख) कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको कथाकारिताको निरूपण गर्नु,
- (ग) **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन विश्लेषण गर्नु ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

इन्द्रमायाको देशमा कथासङ्ग्रहका बारेमा विभिन्न विद्वान् व्यक्तित्वहरूले गरेका टीका-टिप्पणीहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

गोविन्द भट्टराईले **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कथा अत्यन्तै उच्च दर्जाका र कलात्मक छन् भनी उल्लेख गरेका छन् (भट्टराई, २०७१ : भूमिका) ।

लक्ष्मणप्रसाद गौतमले **इन्द्रमायाको देशमा** जस्ता कथाको उचाइ जोगाउन कथाकार एल.बी. क्षेत्रीलाई चुनौती छ भनी उनका कथाको महत्त्व प्रष्ट्याएका छन् (गौतम, २०७१ : भूमिका) ।

रेशम विरहीले यस कथासङ्ग्रहमा यथेष्ट बिम्ब र प्रतीकहरू प्रयोग भएका छन् भनी लेखेका छन् (विरही, २०७१ : शुभकामना) ।

नयनराज पाण्डेयले कथाकार क्षेत्रीले सङ्क्षिप्ततामा पूर्णता पस्किन सक्नु नै कथाको सामर्थ्य भएको बताएका छन् । साथै कथाभित्र महिला पात्रलाई आत्मसम्मानका साथ उभ्याउने शैली आफूलाई मन परेको कुरा व्यक्त गरेका छन् (पाण्डेय, २०७२ : १० साउन) ।

श्रीओम श्रेष्ठ रोदनले नेपाली लघुकथाका क्षेत्रमा लघुकथा लेख्छु भन्नेहरूभन्दा लघुकथा लेखेर देखाउने स्रष्टाका रूपमा रहेको उल्लेख गर्दै उनका कथाहरू नेपाली जीवन, समाज र देशका प्रतिच्छवि भएको र सार्थक र प्रभावपूर्ण समेत भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् (श्रेष्ठ, २०६४ : टिप्पणी) ।

सेतोपाटी अनलाइन पत्रिकाले एल.बी. क्षेत्रीको **इन्द्रमायाको देशमाले** वर्तमान परिप्रेक्षको राजनीतिक, सांस्कृतिक, आर्थिक पक्षको रहस्य उद्घाटन गरेको छ । नेपाली समाज, रहनसहन र दिनचर्या प्रमुखताका साथ उठान गरेको यस सङ्ग्रहले नेपाली समाजको एक दस्तावेजका रूपमा काम गरेको छ भनी लेखेको छ (**सेतोपाटी**) ।

युग पाठकले कवि एवम् कथाकार एल.बी. क्षेत्रीलाई एक प्रभावशाली व्यक्तित्वका साथै आफूभित्रको ऊर्जालाई कसरी जीवन्त बनाइराख्ने भन्ने कलाका पारखी भएको कुरा आफ्नो अन्तर्वार्तामा भनेका छन् (**प्रवेश**, २०७२, अङ्क ४) ।

१.६ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि

१.६.१ सामग्री सङ्कलन

प्रस्तुत शोधको अनुसन्धानको विषय साहित्यकार एवम् कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन गरिने भएकाले यसै कृतिसँग सम्बन्धित तयारीका लागि सामग्री सङ्कलन गर्न खासगरी पुस्तकालयीय अध्ययन विधि अवलम्बन गरिएको छ । अध्ययनका लागि प्रमुख रूपमा पुस्तकालयलाई नै सामग्री सङ्कलनको स्रोत मानिएको छ भने आवश्यक परेको समय र स्थानमा शोधनायक, शोधनिर्देशक एवम् अन्य जानकार व्यक्तिहरूसँगको कुराकानीलाई पनि अध्ययनमा समावेश गरिएको छ । प्रस्तुत कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन गर्ने क्रममा प्राथमिक स्रोत र द्वितीय स्रोतको उपयोग गरिएको छ । प्राथमिक स्रोतमा सम्बन्धित पुस्तक र द्वितीय स्रोतमा पुस्तकालयीय सामग्रीहरूलाई तथा पत्रपत्रिकाहरूलाई उपयोगी सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

१.६.२ शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्रको विश्लेषण सङ्कलित सामग्रीका आधारमा गरिने छ । यसका साथै वर्णनात्मक पद्धति अँगालेर यसको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषणका निम्ति सिद्धान्तलाई आधार बनाइएको छ भने कृतित्व पक्षको अध्ययन कथाको विधातात्त्विक आधारमा गरिएको छ ।

१.७ शोधकार्यको सीमा

कथागत सिद्धान्त, विकास प्रक्रिया, सङ्क्षिप्त व्युत्पत्ति तथा कथाकारको सामान्य परिचय र **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहित कथाहरूको कथातत्त्वको आधारमा विश्लेषण गर्नु नै प्रस्तुत शोधको सीमा रहेको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको रूपरेखा निम्न बमोजिम रहेको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

प्रस्तुत शोधपत्रको प्रथम परिच्छेदमा शोधपरिचय, प्रयोजन, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य र पूर्वकार्यको समीक्षाका साथै शोधको औचित्य र महत्त्वका बारेमा प्रकाश पारिएको छ ।

अध्याय दुई : कथा सिद्धान्त

प्रस्तुत शोधपत्रको द्वितीय परिच्छेदमा कथा सिद्धान्तअन्तर्गत कथाको सामान्य परिचय र कथाका तत्त्वहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

अध्याय तीन : कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको कथाकारिता

प्रस्तुत शोधपत्रको तेस्रो परिच्छेदमा कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको सामान्य परिचय र उनको कथाकारिताको अध्ययन गरिएको छ । उनको कथाकारितालाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरी सङ्क्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्याय चार : 'इन्द्रमायाको देशमा' कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन

प्रस्तुत शोधपत्रको चौथो परिच्छेदमा कथातत्त्वका आधारमा इन्द्रमायाको देशमा कथासङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन गरिएको छ ।

अध्याय पाँच : उपसंहार तथा निष्कर्ष

यस अध्याय उपसंहार तथा निष्कर्षका रूपमा रहेको छ । यसअन्तर्गत प्रत्येक अध्यायका निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएका छन् र अन्तमा समग्र निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ ।

शोधपत्र अन्त्यमा सन्दर्भग्रन्थ खण्ड तथा परिशिष्ट खण्ड रहेको छ । सन्दर्भग्रन्थ खण्डअन्तर्गत सन्दर्भ सामग्रीहरूको वर्णानुक्रम मिलाएर प्रस्तुत गरिएको छ र शोधपत्रलाई पूर्णता दिइएको छ ।

अध्याय दुई

कथा-सिद्धान्त

२.१ कथाको परिचय र तत्त्वहरू

मानव जातिमा भाषाको विकास भएसँगै कथा हालने चलन चलिआएको छ । मानिसले जिब्रो फड्कार्न र सार्थक शब्द काड्न जानेदेखि नै रमाइलो र बसिबियाँलाका निमित्त कथा भन्ने र सुन्ने काम अटुट रूपमा हुँदै आएको होला भन्ने सहजै अड्कल गर्न सकिन्छ (शर्मा, २०५८ : १) ।

नेपाली कथा वाङ्मयमा स्थापित विधा कथाको नालीवेली खोज्दै जाने हो भने हामी मानवको जन्म र भाषाको प्रारम्भिक युगसम्म पुग्दछौं । भाषा मानवको अभिव्यक्तिको माध्यम बनेपछि मानव मनका भाव तथा संवेगलाई कलात्मक ढङ्गले अभिव्यक्ति गर्ने क्रमसँगै कथाको प्रारम्भ भएको हो । हाम्रै समाजमा पनि प्रशस्त लोककथाहरू मानव सभ्यताका साथसाथै भन्ने गरिँदै आएका थुप्रै आधारहरू पाइन्छन् । वैदिक कालपश्चात् संस्कृतका पौराणिक कथाविधाले नेपाली समाजमा एउटा अविस्मरणीय छाप छोड्न सफल भयो । यसरी वैदिक उत्तरवैदिक काल र त्यसपछि ललित साहित्यको परम्पराबाट प्रशस्त ऊर्जा लिएर विकसित र विस्तारित हुँदै अगाडि बढ्ने क्रममा पाश्चात्य प्रभावलाई समेत यथोचित ग्रहण गरी नेपाली कथाले आजको अवस्थासम्म आइपुग्दा निकै लामो यात्रा पार गरिसकेको छ । यसै क्रममा कथाविधाले आफ्नै मौलिक मूल्य र मान्यतालाई स्थापित गर्न सफल पनि भएको छ । त्यसैले कथा अन्य साहित्यिक विधाका तुलनामा सबैभन्दा पुरानो अर्थात् सर्वप्राचीन विधा हो भन्ने कुरामा धेरै विद्वान्हरू बीच एकमत पाइन्छ । कथालाई मानव सभ्यताको विकाससँगै हेर्ने गरिएको भए पनि आजभोलि हामी कथा भन्नाले जे बुझ्छौं त्यो आधुनिक कथाको इतिहास चाँहि उन्नाइसौं शताब्दीदेखि मात्र आरम्भ भएको हो । प्रारम्भिक अवस्थाका कथाहरू मानव मनका भाव अभिव्यक्त गर्ने एउटा माध्यम र मनोरञ्जनको एउटा

साधन थिए भने वर्तमान सन्दर्भमा थोरै समयमा सजिलैसँग कथाको आस्वादनद्वारा जीवन र जगत्को कुनै एक पक्षीय अनुभूतिसँग साक्षात्कार वा पूर्वानुभूतिसँग नवीकरण र हार्दिक सम्बन्ध स्थापित गर्ने एउटा सबल आधार पनि भएको छ (थापा, २०५० : १५) ।

मानवीय संवेग र अनुभूतिसँग कथाको सन्निकट सम्बन्ध भएकाले कथा अरू विधाको सापेक्षतामा सर्वाधिक लोकप्रिय विधा मानिन्छ ।

२.१.१ कथा शब्दको व्युत्पत्तिगत अर्थ

‘कथ्’ धातुमा ‘व्यास क्रान्थो युच्’ सुत्रले ‘युच्’ प्राप्त हुँदा ‘चर्चश्व’ सुत्रले ‘युच्’ को निषेध गरी ‘अङ्’ प्रत्ययको आदेश र ‘टाप्’ को आगमन भई कथ् + अङ् + टाप् मिलेर ‘कथा’ शब्द निष्पन्न हुन पुग्दछ । ‘कथ्’ धातुको अर्थ कुनै कुरा भन्नु वा समाचार दिनु आदि मानिएको छ (आप्टे, १९८९ ई. : २४२) ।

‘कथ्’ धातुमा ‘अच’ प्रत्यय लागेर ‘कथ’ बनेपछि चिति, पूजि, कुम्ब, चर्चि, चैति, टाप् प्रत्यय लागेर ‘टाप’ को ‘आ’ भएपछि कथ + अ + आ = कथा शब्द बन्छ (सुवेदी, २०५१ : १) ।

यसरी ‘कथ्’ धातुको वास्तविक र मूल अर्थ संस्कृतमा बातचित, वार्तालाप र वक्तृता देखिन्छ भने हिन्दीमा त्यही ‘कथ्’ धातुद्वारा निष्पन्न शब्द कथा वा कहानी, अङ्ग्रेजीमा सर्ट स्टोरी नामले पुकारिन्छ । विभिन्न साहित्यमा जे-जस्तो नामले पुकारिए पनि आधुनिक ढङ्ग र ढाँचामा लेखिएको कथाविधा प्राचीन समयदेखि नै भन्ने र सुन्ने परम्पराबाट विकसित भएको पाइन्छ ।

२.१.२ कथाको नेपाली परिभाषा

पूर्वीय संस्कृत साहित्य परम्परामा कथाको सुरुवात धेरै अगाडि भएको भए पनि नेपाली साहित्यमा आधुनिक कथाको प्रवेश भने धेरै पछिमात्र भएको हो । आधुनिक कथा पाश्चात्य साहित्यकै देन हो । पाश्चात्य साहित्यबाट हिन्दी, बङ्गाली साहित्य हुँदै

नेपाली साहित्यमा आधुनिक कथा विधाको प्रवेश भएको हो । नेपाली विद्वान्हरूले कथालाई परिभाषित गर्ने क्रममा दिएका केही परिभाषालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दयाराम श्रेष्ठले महाकवि देवकोटाको लोकप्रिय र बहुचर्चित कथासम्बन्धी परिभाषालाई यसरी लेखेका छन् - छोटो किस्सा एउटा सानो आँखीभयाल हो जहाँबाट एउटा सानो संसार चियाइन्छ.... थोरैमा मीठो र भरिलो हुनु छोटो किस्साको बानी हो.... यो जत्तिको समाजसुधारक र मनुष्यउपर प्रभावकारी कुरा अरू छँदै छैन कि भन्ने जस्तो लाग्छ । यसैमा सबै रस निकाल्न सकिन्छ । ...यसमा कला छ... यसको ढङ्ग नाटकीय हुन्छ । चट्ट जीवनलाई एक दृश्यमा छुन्छ (श्रेष्ठ, २०५७ : ७)

गोविन्दबहादुर मल्ल गोठालेका अनुसार - मानिसको जीवनमा आइपरेको घटनाको स्मृति नै कथा हुनाले कथा मानिसको जीवनको चित्रण हो (न्यौपाने, २०४९ : १४८) ।

आधुनिक नेपाली कथाका प्रवर्तक गुरुप्रसाद मैनालीका अनुसार- कुनै एउटा पात्रका जीवनको सङ्कटमय घटनालाई कलापूर्ण रीतिले लेख्नु नै कथा रचना हो (मैनाली, १९९७ : १५०) ।

विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका मतमा - कथा त्यो हो जसमा जीवनको घटनाको अटुट प्रवाहबाट अञ्जुलीमा भिकेको जस्तो सानो प्रसङ्गयुक्त घटनाको वर्णन हुन्छ र जसले सानो अर्थ दिन्छ । कथाको आदि, अन्त हुँदैन । त्यो त एउटा जीवनको बृहत् अनन्त क्रमबाट टिपेको सानो टुक्रा हो (कोइराला, २०४० : १५३) ।

नेपाली बृहत् शब्दकोशमा कथालाई यसरी चिनाइएको छ- “गद्यमा लेखिएको आख्यानयुक्त प्रबन्ध-काव्यको यथाशक्य सानो रूप कथा हो (पोखरेल, २०५८ : १८०) ।

माथि उल्लिखित सबै परिभाषाहरूले सङ्केत गरेका लक्षणहरूका आधारमा कथाको मोटामोटी स्वरूपलाई सूत्रात्मक रूपमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) कथा विधा सङ्क्षिप्त आख्यानात्मक गद्य रूप हो,

(ख) यो स्थापत्य कलागत मूल्यद्वारा समायोजित रहन्छ,

(ग) यो एक निश्चित प्रकारको संरचनामा निबद्ध हुन्छ,

(घ) प्रभावान्विति नै यसको मूल मेरुदण्ड रहेको हुन्छ ।

त्यसैले विषयवस्तु, स्वरूप र शैलीजस्ता विविध पक्षमा केन्द्रित रहेर परिभाषा गरिएको भए पनि आख्यानयुक्त गद्यका रूपमा कथालाई सबैले स्वीकार गरेको पाइन्छ । त्यस्तै प्रकारले कथाको पात्रगत सीमिततामा प्राप्त सम्पूर्णता र आयमगत लघुतातर्फ पनि अधिकांशले विचार पुऱ्याएको देखिन्छ । हुन त जीवित भाषा-साहित्य गतिशील हुन्छ । समयको गतिशीलतासँगै हरेक साहित्यिक रचनाका मूल्य, मान्यता तथा विधागत संरचनामा समेत विचलन आउने भएकोले कुनै विधागत स्रष्टाले कुनै एक समयमा राखेको दृष्टिकोण सर्वग्राह्य, सन्तुलित र समीचीन हुन्छ । भन्न सकिँदैन तर पनि विभिन्न विचार र दृष्टिकोणकाबीच एउटा सम्यक् विन्दु भने पहिल्याउनु पर्ने भएको हुँदा उपर्युक्त विभिन्न विद्वान्हरूका कथासम्बन्धी परिभाषाहरू अनुशीलन गरे पश्चात् के भन्न सकिन्छ भने मानव जीवन तथा जगत्का तात्कालिक अनुभूतिको कुनै एक खण्डको कलात्मक तथा गद्यात्मक प्रस्तुति नै कथा हो, जुन लघु आयामिक भएर पनि आफैँमा चुस्त र पूर्ण हुन्छ ।

२.२ कथाका तत्त्वहरू

साहित्यका विविध विधा र उपविधामध्ये छुट्टै अस्तित्व बोकेको गद्य विधा विशेष कथाको स्वरूप र शैलीगत विविधताका कारण परिभाषा गर्न जति जटिल हुन्छ । त्यस्तै प्रकारले विषयवस्तुगत व्यापकता र आकार-प्रकारगत भिन्नताले गर्दा कथाका आवश्यक तत्त्वहरू यति नै छन् भनि किटान गर्न कठिन नै देखिन्छ । कथालाई पूर्णाङ्कयुक्त बनाउन आवश्यक तत्त्वहरू वा कथाको संरचनाका लागि सहयोग पुऱ्याउने अवयवलाई कथाका तत्त्वहरू भनिन्छ । धेरै साहित्यकार (विद्वान्) हरूले स्वीकार गरेका कथाका तत्त्वलाई यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ :

१. कथावस्तु,

२. पात्र र चरित्रचित्रण,

३. संवाद वा कथोपकथन,
४. देश, काल, परिस्थिति,
५. भाषाशैली,
६. उद्देश्य
७. दृष्टिविन्दु
८. शीर्षक

२.२.१ कथावस्तु

कथामा घटनावलीको योजना अथवा अभिरेखा अथवा ढाँचालाई कथानक भनिन्छ । साथै उत्सुकता र संशय जनाउने गरी व्यवस्थित घटना र चरित्रको सङ्गठनलाई पनि कथानक भनिन्छ (शर्मा, २०५५ : ३८४) । कथाका तत्त्वहरूमध्ये कथानक स्थूल तत्त्वअन्तर्गत पर्दछ । कथानकमा द्वन्द्व हुनु पनि आवश्यक मानिन्छ । त्यसैले कथानकलाई पात्र र परिस्थितिबीचको द्वन्द्व हो पनि भन्न र मान्न सकिन्छ । क्रिया-व्यापार र द्वन्द्व कथानकका अनिवार्य तत्त्व हुन् । कथानक बन्नलाई कथाकारले कथाभित्र सिर्जना गरिएको कार्यकारण सम्बन्धलाई मनोवैज्ञानिक ढङ्गले प्रस्तुत गरेको हुन्छ (शर्मा, २०५५ : ३८५) ।

कथानकको पूर्णता भनेको आदि, मध्य र अन्त्य भाग रहनु हो । कथामा आदि, मध्य र अन्त्य भागलाई योजनाबद्ध ढङ्गले राखिएको हुन्छ । कथामा प्रयुक्त मुख्य पात्रले आफ्नो लक्ष्य प्राप्तिका लागि अगाडि बढ्ने क्रममा विभिन्न परिस्थितिको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ । मूल पात्रले प्रतिकूल परिस्थितिसँग जुध्न आरम्भ गर्नुबाटै कथाको आरम्भ हुन्छ, लक्ष्य प्राप्त अगाडि उसले जेजति सङ्घर्ष वा कार्य गर्छ त्यो मध्य भाग हो र कठोर सङ्घर्ष र कार्यका कारण प्राप्त हुने परिणाम चाहिँ अन्त्य हो (शर्मा, २०५५ : ३८६) ।

बुनोटका हिसाबले पहिलेका कथाको विकास रैखिक ढाँचामा भएको देखिन्छ भने अहिलेका कथाहरू वृत्ताकारीय ढाँचामा आवद्ध छन् । मोहनराज शर्माले कथानकलाई आख्यानात्मक रचनाको प्रथम सिद्धान्त र आत्मा हो भनेका छन् भनी कथासम्बन्धी अरस्तुको दृष्टिकोणलाई प्रस्तुत गरेका छन् (शर्मा, २०५८ : ३४९) तर आधुनिक स्थितिमा कथानकलाई कथाको प्राण नै ठान्ने परिस्थिति भने विद्यमान छैन ।

घटनाहरूको श्रृङ्खलात्मक सूची मात्र कथानक होइन, कथानक बन्न पात्रले गरेका कार्यको मनोवैज्ञानिक एवम् तार्किक कारण र त्यसबाट उत्पन्न असर आदिप्रति कथाकारको सूक्ष्म दृष्टि पुगनु आवश्यक मानिएको छ ।

उपर्युक्त चर्चापछि के निष्कर्षमा पुग्न सकिन्छ भने पात्र र कार्यव्यापार अथवा पात्र र परिस्थितिका बीचमा हुने द्वन्द्वलाई कथानक भन्न सकिन्छ साथै यसलाई कथाको एक महत्त्वपूर्ण तत्वका रूपमा पनि सजिलै लिन सकिन्छ ।

२.२.२ पात्र वा चरित्र

कथामा पाइने व्यक्ति वा चरित्रलाई पात्र भनिन्छ तर यसो भनेर कथामा पात्र भन्नाले केवल मान्छे मात्र बुझिँदैन । कथामा मानवेतर वस्तुलाई पनि पात्रको रूपमा लिएको हुनसक्छ । पूर्वीय र पाश्चात्य साहित्यमा मानव-इतर वस्तुलाई पात्र बनाउने प्रचलन प्राचीनकालदेखि चल्दै आएको हो । तर मानवेतर वस्तुलाई कथामा पात्रको रूपमा प्रयोग गरिँदा तिनीहरूलाई मानिसकै बोली, भावना, विचार र मानसिकता दिइन्थ्यो आधुनिक कथा साहित्यमा पनि मानवेतर पात्रलाई महत्त्वपूर्ण स्थान दिइँदै आएको पाइन्छ ।

यसैले चरित्रलाई कुनै पनि कथाको एक महत्त्वपूर्ण संरचक घटक मानिन्छ किनभने क्रियाव्यापार र द्वन्द्वविना कथानक न त गतिशील हुन्छ न त प्रभावोत्पादक नै तसर्थ क्रियाव्यापार र द्वन्द्वको स्थिति सृजना गर्न चरित्रको अनिवार्य उपस्थिति रहनुपर्छ । जहाँ चरित्र रहन्छ त्यहाँ क्रियाव्यापार र द्वन्द्व वा सङ्घर्षको कल्पना गर्न

सकिन्छ । त्यसकारण कथामा चरित्र वा पात्र भन्नाले कथानकको सङ्गठनको एक आधार भन्ने बुझिन्छ ।

पात्रविना कथालेखन सम्भव हुँदैन । पात्रलाई चरित्रचित्रण पनि भन्ने गरिन्छ । कथामा उपस्थित गराइएको पात्रले कुन भावनाबाट प्रेरित भएर कति बेला के भन्छ, के गर्छ, के सोच्छ आदि कुराले कथालाई जीवन्त तुल्याएको हुन्छ । कथाको समग्र पक्षलाई प्रभावकारी बनाउने उद्देश्य र विचारको प्रकटीकरणमा केन्द्रीय भूमिका खेल्ने काम चरित्रले गर्दछ । त्यसैले कथामा चरित्रले संरचनात्मक समग्रतालाई प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

२.२.३ संवाद वा कथोपकथन

कथालाई स्वाभाविक रूपले अघि बढाउनमा कथोपकथनको ठूलो र विशेष भूमिका रहन्छ । यसले कथामा चरित्रचित्रणलाई सजीवन बनाउन, घटनाक्रमलाई गतिशील बनाउन र भाषाशैलीलाई चुटुकिलो बनाउन सहायता गर्दछ (शर्मा, २०५८ : ३५१) ।

कथोपकथन भनेको कथामा सिर्जना गरिएका पात्रहरूका बीचको संवाद हो । नाटकमा जस्तो कथामा कथोपकथन (संवाद) महत्त्वपूर्ण तत्त्वका रूपमा नरहे पनि यसको आफ्नै प्रकारको महत्त्व बढी आवश्यक हुन्छ । कथानकलाई अघि बढाउने क्रममा संवादको अहम् भूमिका हुन्छ । राम्रो संवादले कथामा सजीवता ल्याउन मद्दत गर्छ (उपाध्याय, २०४९ : ४२) ।

संवाद पात्रको स्तर, देश, काल, अवस्था र परिस्थितिअनुकूल सङ्क्षिप्त र सजीव हुनुपर्छ अनि मात्र यो पात्रको परिचायक बन्न सक्छ । कथाको अनिवार्य तत्त्व नभए पनि संवादले कथालाई चखिलो, रोचक र प्रभावकारी बनाउँछ ।

कुशल लेखकले कथामा संवादको प्रयोग नगरी पनि कथालेखन गर्न सक्छ । त्यसैले संवादलाई कथाको अपरिहार्य तत्त्व नभनिएको हो (उपाध्याय, २०४९ : ५१) ।

२.२.४ वातावरण वा परिवेश (देश, काल)

कथामा परिवेश अथवा वातावरण नभई कथालाई प्रस्तुत गर्न सकिँदैन । कथामा आउने घटनाहरू एउटा निश्चित स्थान र समयमा घटित हुन्छन् । यही स्थान र समयको योग नै वातावरण हो । वातावरण वा परिस्थिति भौतिक एवम् मानसिक दुवै हुन सक्छन् अर्थात् कथामा चरित्र वा पात्रले कार्यव्यापार गर्ने र घटनाहरू घटित हुने वस्तुजगत्लाई परिवेश भनिन्छ । कथाको प्रस्तुतिमा परिवेशको भूमिका रहने भएकाले परिवेशलाई कथाको स्थूलपक्षमा नै राखेर हेर्ने गरिएको पाइन्छ ।

वस्तुतः परिवेशको यथार्थ सिर्जना कथाको महत्त्वपूर्ण शिल्पविधान हो । परिवेशले कथा सत्यभाषी स्वाभाविक सजीव हुन्छ । यसद्वारा देश, काल एवम् परिस्थितिको यथार्थ चित्रण गर्न एवम् सामाजिक विधाविधान, सांस्कृतिक आचरण अथवा राजनैतिक गतिविधिको परिचय दिन सकिन्छ । चरित्र, परिस्थिति एवम् घटनाभै परिवेश पनि देश, स्थान, कालसापेक्ष हुनुपर्छ (बराल, २०५३ : ७७) ।

कथामा चरित्रले कार्यव्यापार गर्ने र घटनाहरू घट्ने वस्तुजगत्लाई परिवेश भनिन्छ (शर्मा, २०५८ : ३१) । कथालाई तीव्र र मुखर बनाउने अर्को तत्त्व सङ्घर्षका अतिरिक्त वातावरण पनि हो । पात्रको चरित्र संरचनामा पर्यावरणको पनि बृहत भूमिका रहन्छ (सुवेदी, २०५७ : २५) । परिवेशको रङ्ग स्थानीय किसिमको हुन्छ । समाज, संस्कार र सभ्यता कथा भूमिको र पात्रको सम्पर्कका नेपथ्यमा निहित हुन्छ । समय र परिस्थितिले प्रभाव पार्दै गएका सामाजिक प्रसङ्गहरू पात्रको जीवनपद्धतिमा प्रभावित तुल्याउने कारण भएर आइरहेका हुन्छन् । त्यस्ता कारणको निहित परिवेश हुन्छ । आचरणव्यवहार, जीविकोपार्जन, सम्पर्कका पक्षपक्षान्तरहरूसमेत कथामा देखिन आउँछन् । भौतिक जगत्का प्राकृतिक वातावरण, जीवजन्तु, वन्य र ग्रामीण वस्तुहरू सहर र गाउँका परिदृश्यहरू, नदीनाला, आकाश, दिशा र समष्टि प्राकृतिक वस्तुहरू देखिनु परिवेशको प्रस्तुति हो (सुवेदी, २०५१ : २६) ।

कुनै पनि घटना घट्दा स्थान, समय र परिवेशको संलग्नता रहेको हुन्छ । वस्तुको भाषिता, समय, स्थिति एवम् घटनाको विघटनको निमित्त चाहिने भाँडो हो परिवेश । यसले घटनालाई हेरेर बस्ने प्रत्येक मूर्त-अमूर्त तत्त्वलाई समेट्दछ । कथाको

स्वाभाविकता र विश्वासनीयताका लागि एउटै वातावरणभित्र पनि अनेक दृश्य उपस्थित हुन सक्छन् । दृश्यको संरचना निर्माण गर्ने निर्णायक तत्त्व नै द्वन्द्व हो । समय र स्थानको सीमामा आबद्ध नहुने सङ्क्षेप पद्धतिमा घटनावली प्रस्तुत गरिन्छ तर पनि दृश्य र सङ्क्षेपको सन्तुलनमा कथा प्रभावकारी बन्दछ । आधुनिक कथाहरूमा दृश्य र सङ्क्षेपको अभेद स्थिति छ र यी ज्यादै सूक्ष्म रूपले प्रयुक्त छन् । यस प्रकारले देशकाल, परिवेश, वातावरण, कार्यपीठिका, दृश्यात्मक र सङ्क्षेपात्मक पद्धति र भाव परिमण्डलजस्ता शब्दहरूले समग्रमा आन्तरिक र बाह्य परिवेशको सङ्केत गरेका छन् । दृश्यात्मक पद्धतिमा बाह्य परिवेशको वर्णन बढी भएको हुन्छ भने सङ्क्षेप पद्धतिमा आन्तरिक परिवेशको बढी चित्रण हुन्छ ।

कथाको मुल समस्या अथवा घटना उत्पन्न हुने परिस्थिति, त्यसलाई मद्दत पुर्याउने सामाजिक, आर्थिक, मनोवैज्ञानिक, जैविक परिवेशहरू, त्यसबाट उब्जिएको पात्रको मानसिकता यी सबै वातावरणअन्तर्गत पर्दछन् । वातावरण अथवा परिवेश एक किसिमको छ तर घटना, चरित्र वा विचार अर्को किसिमको भयो भने त्यस्तो कथा औचित्यहीन बन्न पुग्छ । त्यसैले वातावरणको सहायताले कथाले आफ्नो समय र स्थानको निर्माण गर्छ । स्थान र समयको समन्वित रूपबाट प्राप्त हुने अवस्था नै वातावरण हो । वातावरण कथाको पृष्ठभूमि नै हो । त्यसैले कथामा वातावरणको ठूलो स्थान छ ।

२.२.५ भाषाशैली

कथामा कुनै न कुनै भाव, विचार वा अनुभूति हुन्छ । त्यसलाई व्यक्त गर्न भाषाशैलीको आवश्यकता पर्दछ । साहित्यिक लेखनलाई सबैले बुझ्ने, मिठासपूर्ण र रोचक-घोचक बनाउनका लागि भाषाशैलीको आवश्यकता पर्दछ । कथा एउटा साहित्यिक विधा भएकाले कथा कलाको निर्माण भाषाशैलीको आवश्यकता पर्दछ र त्यसले कथालाई कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्दछ । भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो भने शैली त्यस भाषालाई सुन्दर र मिठास तुल्याउने मसला वा उपकरण हो (सुवेदी, २०५७ : २९) ।

भाव, विचार र अनुभूतिलाई अभिव्यक्ति गर्न भाषाको आवश्यकता पर्दछ, अर्थात् भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो । भाषालाई लेखेर वा बोलेर अभिव्यक्त गर्ने ढङ्ग वा तरिकालाई शैली भनिन्छ ।

शैलीको सम्बन्ध एकातिर कथाको विन्याससहित हुन्छ, र अर्कातिर भाषासित । दुवै अवस्थामा शैलीको महत्त्व अक्षुण्ण छ । कथालाई रोचक र आकर्षक वा अरूचिकार र अनाकर्षक तुल्याउनमा शैलीको भूमिका प्रमुख हुन्छ (उपाध्याय, २०४९ : १७७) । शैली अभिव्यक्तिको प्रकार हो । कस्ता शब्द र वाक्यमा कसरी रचनालाई अभिव्यक्ति गरिएको छ भन्ने कुरो नै शैली हो । लेखकले कसरी आफ्ना कुरा भन्छ, भन्नु नै शैली हो । कथ्य वा अर्थसँग संश्लिष्ट भएर भाषामा रहने हुँदा यो सूक्ष्म हुन्छ । यो कथाका लागि नभई नहुने उपकरण हो (शर्मा, २०५८ : ३९-४०) । रचनाकारको यस्तो विशिष्ट रचनाप्रकार वा अभिव्यक्तिलाई शैली भनिन्छ । जसमा भाषिक एकाइको सौन्दर्यबोधक समुच्चय हुन्छ र भाषा एवम् विषयका दृष्टिबाट विचलन हुन्छ ।

शैली व्यक्तिको व्यक्तित्वको परिचायक भएकाले यो व्यक्तिपिच्छे भिन्न हुने गर्दछ, तर पनि उपयुक्त रचनाविधान र अभिव्यक्ति प्रणालीभित्र शैलीशिल्पगत विभिन्नता पाउन सकिन्छ । यसै भाषा शैलीको प्रयोगलाई आधुनिक नवसमालोचनाले रूपविन्यासका रूपमा व्याख्या गरेको छ ।

कतिपय विद्वान्ले कथातत्त्वका रूपमा आउने भाषा र शैलीलाई अलग-अलग राखेर हेर्ने गरिएको पाइन्छ । जे भएपनि भाषा साहित्यको सर्वोपरि आवश्यकता हो र त्यसलाई सुन्दर ढङ्गले अभिव्यक्त गर्ने कार्य शैलीले गर्दछ । त्यसले भाषालाई व्यक्ति मान्ने हो भने शैलीलाई व्यक्तित्व मान्न सकिन्छ ।

कथाको भाषा सम्प्रेषणीय र शैली आकर्षक भयो भने पाठकहरूले सजिलैसँग सन्देश ग्रहण गर्न सक्दछन् । त्यसैले पनि भाषा र शैलीको सम्बन्ध नड र मासुको जस्तै हुन्छ । साहित्यका विभिन्न विधाको अन्तर गराउने तत्त्व पनि शैली हो । समाचार, लेख, निबन्ध, कथा, नाटक आदि सबै विधामा भाषाको प्रयोग उस्तै-उस्तै हुने भएपनि शैलीको अन्तरले एउटा विधा अर्को विधाभन्दा फरक देखिन्छ, अर्थात् विधागत अन्तर शैलीको विविधतामा आधारित हुन्छ ।

शैलीअन्तर्गत कथाका शब्द विन्यास, बिम्ब, वाक्य विन्यास, प्रतीक, ध्वनितात्त्विक रूप वा ढाँचा शब्दार्थ, लय, अनुप्रास, अलङ्कार, भाषिक रूप, पूर्व प्रसङ्ग, चिद्वैषम्य आदि पर्दछन् ।

कथा लेखनका लागि कथाकारको परिचायक बनेर देखापर्ने अभिव्यक्तिको माध्यम भाषा र भाषालाई अभिव्यक्त गर्ने विभिन्न ढङ्ग वा तरिका शैलीकथाका लागि एक महत्त्वपूर्ण र अपरिहार्य तत्त्व मान्न सकिन्छ ।

२.२.६ उद्देश्य

प्रत्येक साहित्यिक रचना कुनै न कुनै प्रयोजन पूर्तिका लागि लेखिएको हुन्छ । प्रयोजन नै उद्देश्य हुन्छ । उद्देश्यको तात्पर्य जीवनका कुनै विशेष दशाको चित्रण हो । कथाको प्रमुख उद्देश्य समसामयिक यथार्थको उद्घाटन हो भन्ने मानिन्छ । उद्देश्य कुनै पनि कथाको केन्द्रीय पक्ष हो (शर्मा, २०५८ : ४०) ।

सिर्जनाभिन्नको सन्देश त्यसको उद्देश्य हो । कथा लेखनको पनि एउटा उद्देश्य हुन्छ र हुनुपर्छ पनि । यसै क्रममा मोहनराज शर्माले पश्चिमका विभिन्न चिन्तकहरूको धारणा पर्गलेर कथाका बाह्र वटा प्रयोजन देखाउँदै तीमध्ये पनि आनन्दप्राप्ति, नीतिसापेक्ष आनन्द र लोकमङ्गल गरी तीनवटा प्रयोजनलाई कथाको प्रमुख उद्देश्य मानेका छन् (शर्मा, २०५८ : ४३) ।

कथाकार जुन केन्द्रीय अभीष्टबाट आकृष्ट भएर कथा लेख्छ, उसको त्यस प्रेरक तत्त्वलाई उद्देश्य भनिन्छ । आधुनिक कथा-सिद्धान्तले यस तत्त्वलाई ज्यादै अनिवार्य नठाने पनि मूलमा केही न केही ध्येय अथवा **अभिप्रेरित** वस्तु नरहेको कुनै पनि कथा हुनु सायद सम्भव छैन । कथालेखनका पछाडि अवश्य पनि कथाकारका भावगत र कलागत कामना वा इच्छाहरू रहेका हुन्छन् । मानव शरीरमा आत्माको अवस्थिति जस्तै कथामा कथाकारको कथ्य अर्थात् भावको अवस्थिति रहन्छ । जीवनको सत्यानुभवलाई कल्पनाको सहायताले प्रस्तुत गर्नु पनि कथाको उद्देश्य हो (उपाध्याय, २०४९ : १४७) । उद्देश्यलाई विचारतत्त्वका रूपमा पनि व्याख्या गरेको पाइन्छ ।

मूलतः कथाको उद्देश्य छोटकरीमा साहित्यिक परितोष दिलाउनु नै हो अथवा मनोरञ्जन गराउनु हो तर यसदेखि बाहेक कथाको अर्को भित्री लक्ष्य पनि छ, त्यो हो, जीवनका मार्मिक अनुभूतिलाई अभिव्यक्त गर्नु ।

वस्तुतः कथाको उद्देश्य यथातथ्यको सौम्य प्रस्तुति गर्दै उच्चादर्शसम्बन्धी सन्देश प्रदान गरी पाठकका मनमा जीवनप्रति आस्था सृजना गरिदिनु हो । कथाको उद्देश्य स्पष्टतया व्याख्या नगरिएको भए पनि त्यसले कुनै न कुनै पक्षको सङ्केत गरिरहेको हुन्छ । वास्तवमा उद्देश्यविना साहित्यिक कृति प्रयोजनहीन र व्यर्थ हुन्छ ।

सम्प्रति विश्वकथाको जीवनशक्तिमा जुन निरन्तर सशक्तता आइरहेको छ । त्यसले कथालाई क्रमशः कथात्मक निबन्ध, गद्यनाटक, गीतिकविता र स्थानीय सामाजिक इतिहासको वर्गमूलीय केन्द्रभित्र अवस्थित गराएको छ । त्यसैले यस विधाको उद्देश्यमा पनि परिवर्तित दृष्टिहरू परिलक्षित भइरहेका छन् । कथामा निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहनु पर्दछ : कुनै एक सत्यको झलक, कुनै स्थान सापेक्ष वा निरपेक्ष विचार वा धारणा व्यक्त हुनु पर्दछ, कुनै क्षणविशेषका अनुभूतिलाई देखाएको हुन सक्दछ र कुनै व्यक्ति विशेषका चरित्र वा प्रकृतिको उद्घाटन गरिएको हुन सक्दछ । जेसुकै भए तापनि कथाका उद्देश्यको कुनै सीमा रहँदैन (शर्मा, २०५८ : ६७-६८) ।

२.२.७ दृष्टिविन्दु

दृष्टिविन्दु त्यो परिप्रेक्ष्य हो जसद्वारा आख्यानकारले चरित्र, कार्यव्यापार, परिवेश आदिलाई पाठकसामु राख्छ (शर्मा, २०५८ : ४३) ।

कथाको समाख्यान 'म' पात्रबाट हुने र कथाकार सोभै कथाको समाख्याता नहुने दृष्टिविन्दु प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु हो । कथाको समाख्याता कथाभित्रै पात्र भएकाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुलाई आन्तरिक दृष्टिविन्दु पनि भनिन्छ । प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दु भएका कथामा 'म' पात्रले मात्र नभएर अरू पात्रको पनि बयान गर्दछ (गौतम, २०५४ : १७) ।

कथाको समाख्याता 'म' पात्र नहुने, ऊ, त्यो वा कुनै व्यक्तिको नामबाट कथा भनिने र कथाकार स्वयम् पात्र, परिवेश र वातावरणको समाख्याता बन्ने दृष्टिविन्दु तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दु हो । यसमा कथाको समाख्याता कथाको पात्र हुँदैन । कथाभित्र समाख्याता नहुने हुँदा यस्तो दृष्टिविन्दुलाई बाह्य दृष्टिविन्दु भनिन्छ ।

बाह्य दृष्टिविन्दु सर्वज्ञ र सीमित गरी दुई किसिमको हुन्छ । घटना, पात्र, कार्यव्यापार विश्लेषण वर्णन, टीकाटिप्पणी र मूल्याङ्कन गर्ने दृष्टिविन्दु सर्वज्ञ दृष्टिविन्दु हो भने सबै पात्रका चिन्तन अभिवृत्ति र वैचारिकताको वर्णन नगरी कथाका केही पात्रको भित्री बाहिरी संसारको वर्णन गर्ने दृष्टिविन्दु सीमित दृष्टिविन्दु हो ।

२.३ निष्कर्ष

मानव जातिमा भाषाको विकास भएसँगै कथा भन्ने चलन सुरु भएको हो । पछि यसले लेख्य रूप प्राप्त गर्‍यो र परिभाषित पनि हुन थाल्यो । विभिन्न विद्वानका परिभाषा अध्ययन गर्दा नेपाली कथा सिद्धान्तअनुसार मानव जीवन तथा जगत्का तत्कालिक अनुभूतिको कुनै एक खण्डको कलात्मक तथा गद्यात्मक प्रस्तुति नै कथा हो, जुन लघु आयामिक भएर पनि आफैमा चुस्त र पूर्ण हुन्छ भनी कथालाई परिभाषित गर्न सकिन्छ भने कथावस्तु, पात्र, संवाद, परिवेश, भाषाशैली, उद्देश्य, दृष्टिविन्दु, शीर्षकलाई कथाका आवश्यक तत्त्वका रूपमा औल्याउन सकिन्छ ।

अध्याय : तीन

कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको कथाकारिता

३.० विषयप्रवेश

एल.बी. क्षेत्री २००७ साल मंसिर २६ गते स्याङ्जा जिल्लाको सम्धीखोलामा जन्मिएका हुन् । उनी पिता देवबहादुर क्षेत्री तथा माता खिना क्षेत्रीका ज्येष्ठ सुपुत्र हुन् । उनको न्वारनको नाम लालबहादुर क्षेत्री हो । प्रारम्भिक शिक्षादेखि उच्च शिक्षासम्म भारतमा अध्ययन गरेका क्षेत्री नेपाल फर्किसकेपछि शिक्षा, साहित्य, समाजसेवा जस्ता विविध क्षेत्रमा सक्रिय रहेर महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । भारतीय साहित्यकारहरू सोहनलाल द्विवेदी, महादेवी वर्मा, जयशङ्करप्रसाद, निराला आचार्य चतुर्सन, कुशावाहा कान्त आदिका रचनाहरूबाट अत्यन्तै प्रभावित भई उनले लेखनको प्रेरणा प्राप्त गरेका थिए । उनका त्यस समयका रचनाहरू स्थानीय पत्रपत्रिकामा प्रकाशित भएका देखिन्छन् ।

वि.सं. २०४४ सालमा उनी चितवन आएर बसोबास गर्न थालेपछि विभिन्न नेपाली साहित्यकारबाट प्रभाव ग्रहण गरेका छन् । उनी नेपाली साहित्यकारहरू बी.पी. कोइराला, पारिजात, भूपि शेरचन माधवप्रसाद घिमिरे, दौलतविक्रम विष्ट, डायमण्ड शमशेर, ध्रुवचन्द्र गौतम, ताना शर्मा आदिबाट प्रभावित भएका छन् (शोधनायकसँगको वार्तालापबाट) । यसरी नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका क्षेत्रीको पहिलो कृति **त्रिशङ्कुको देशमा** (२०६४) लघुकथासङ्ग्रह, दोस्रो कृति **भीडमा हराएको मान्छे** (२०७१) कवितासङ्ग्रह हो भने तेस्रो कृति **व्रतभङ्ग** (२०७६) कथासङ्ग्रह हो । यिनै कृतिहरूका आधारमा उनको कथाकारिताको यहाँ अध्ययन गरिएको छ ।

३.१ एल. बी. क्षेत्रीको कथाकारिता

साहित्यिक विधामा कथालाई पनि उत्तिकै मन पराउने क्षेत्रीका **त्रिशङ्कुको देशमा, इन्द्रमायाको देशमा र व्रतभङ्ग** गरी तीन कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन् । उनको लेखनको प्रमुख विधा नै लघुकथा हो । उनी कथालाई अनुभव र अनुभूति व्यक्त गर्ने सशक्त माध्यम ठान्छन् । कथामा मान्छेले कल्पनाभन्दा आफू बाँचेका परिवेशको यथार्थ चित्रण गर्छ । कथामा कवितामा जस्तो शब्द, वाक्य र शैलीको पृथक् र संयुक्त जटिलता नहुने हुनाले भावकलाई कविताभन्दा कथा बुझ्न सजिलो हुन्छ, भन्ने उनको धारणा छ (शोधनायकसँगको वार्तालापबाट) ।

भारतमा रहँदा हिन्दी भाषामा कथा लेख्न सुरु गरेका एल.बी. क्षेत्री २०४४ सालमा नेपाल आए । नेपालको आगमन पश्चात् उनी नेपाली साहित्यकारहरू विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, पारिजात ध्रुवचन्द्र गौतम आदिबाट अत्याधिक प्रभावित भएर नेपाली भाषामा कथा लेख्न सुरु गरेका हुन् । उनले सुरुमा लेखेका कथाहरू विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गराएका थिए । हालसम्म उनका तीनवटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । **त्रिशङ्कुको देशमा** (२०६४) उनको पहिलो लघुकथासङ्ग्रह हो । यसमा विभिन्न सामाजिक विकृति र विसङ्गतिलाई व्यङ्ग्य गर्दै समसामयिक विषयवस्तुमा देखिएका चौबीसवटा कथाहरू सङ्कलित छन् ।

उनका यिनै कृतिका आधारमा उनको कथाकारिताको अध्ययन गर्न सकिन्छ । विभिन्न चरणमा भिन्न भिन्न विषयलाई जोड दिएर लेखिएका उनका कथासङ्ग्रहहरूका आधारमा चरणगत अध्ययन गर्ने ठाउँ प्रशस्त भए पनि कथाकार अद्यापि लेखनकार्यमा सक्रिय रहेकाले उनको कथाकारितालाई प्रवृत्तिगत आधारमा अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक ठानेर उनको कथाकारिताको अध्ययन गरिएको छ ।

३.२.१ यथार्थपरक सामाजिक घटनाको चित्रण

कथाकार एल.बी. क्षेत्रीका कथामा सामाजिक घटनाको यथार्थ चित्रण पाइन्छ । आजको समयमा मान्छे अत्यधिक व्यस्त बन्न खोज्दा उसले गर्ने कमजोरी र मान्छेमा

बढ्दै गएको तनावको मार्मिक चित्रण उनको हतार कथामा भेटिन्छ । मानिसले अरूको प्रगति देखेर इर्ष्या गर्छ । प्रगति गर्नेका खुट्टा तान्न खोज्छ । *जवाफ* कथामा कथाकारले यसको मार्मिक चित्रण गरेका छन् । यसरी उनका विभिन्न कथाहरूको अध्ययन गर्दै जाँदा उनका कथामा समाजमा रहने निम्नवर्गदेखि उच्चवर्गका पात्रहरू प्रस्तुत भएका छन् । समाजमा रहने भिन्न-भिन्न प्रवृत्तिका पात्रहरू प्रस्तुत गर्दै सबै पात्रको यथार्थ प्रवृत्ति लेख्नु कथाकारको प्रमुख विशेषता रहेको पाइन्छ ।

३.२.२ क्रान्तिकारी स्वर

कथाकार समाजमा परिवर्तन चाहन्छन् । उनले विद्यमान सामाजिक विकृति, अन्याय र अत्याचारको खुलेर विरोध गरेका छन् । नेपालको राजनैतिक, सामाजिक, प्रशासनिक, धार्मिक विकृतिका विरुद्ध आवाज उठाउन सबैलाई सचेत गराएका छन् । विशेष गरेर अन्याय सहेर बसेका नेपाली नारीहरूले आफ्नो अधिकार लिनका लागि आफैं उठ्नु पर्ने र चुप लागेर सहेर बस्न नहुने सन्देश उनका कथाहरूमा पाइन्छ । *आज मैले एउटा निर्णय लिएकी छु* शीर्षकको कथामा अन्याय सहेर बसेका दुई नारी पात्रले अति भएपछि कुनै डर र सङ्कोचबिना लिएको निर्णयलाई पुरुष पात्रले पनि समर्थन गरेको देखाएर क्षेत्रीले महिलाहरूले गर्ने निर्णय पनि पुरुषले गर्ने निर्णय जतिकै परिपक्व हुने भएकाले सशक्त बन्नु पर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् ।

३.२.३ देशप्रेमको भावना

कथाकार क्षेत्रीले आफ्ना कथामा देशप्रेमको भावनालाई पनि विषयवस्तु बनाएका छन् । राष्ट्रनिर्माण कथामा राजनीतिक व्यङ्ग्यलाई प्रस्तुत गर्दै देशमा राजनीतिक नेतृत्व असल नभएको चिन्ता व्यक्त गरेका छन् । *अस्तित्व* शीर्षकको कथामा नेपाललाई अस्तित्वका रूपमा नस्वीकार्ने भारतीय मनोवृत्तिको चित्रण गर्दै नेपालीको अस्तित्व बोधको प्रस्तुति दिएर क्षेत्रीले देशप्रेमको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

त्यस्तै सीमाना शीर्षकको कथामा मान्छे आफ्नो देशमा मात्र स्वतन्त्र र अधिकारसम्पन्न हुने भाव व्यक्त गर्दै देशप्रेमको उच्च नमूना प्रस्तुत गरेका छन् ।

३.२.४ मानवतावादी दृष्टिकोण

मानव जीवनको मूल्य र महत्त्वलाई स्वीकार्दै समानता, स्वतन्त्रता, र सहअस्तित्वका आधारमा मानवको कल्याण चाहनु नै मानवता हो । उनका हरेक कथामा कतै त कतै समाजका पीडित वर्गमाथि सहानुभूति व्यक्त भएको पाइन्छ । स्वयम्सेवक भूपडबहादुर शीर्षकको कथामा सामान्य मानव भूपडबहादुरसँग उच्च वर्गको शिक्षित जागिरे व्यक्तिको गहिरो भावनात्मक सम्बन्ध प्रस्तुत गर्दै मानवतावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् ।

३.२.५ सामाजिक विकृतिमाथि तिखो व्यङ्ग्य

कथाकारले आफ्ना कथामा सामाजिक विकृतिमाथि तीखो व्यङ्ग्य गरेका छन् । शिक्षक आनन्द शीर्षकको कथामा एउटा असल र कर्तव्यनिष्ठ शिक्षकलाई चिन्न र स्वीकार्न नसक्ने हाम्रो समाजका उत्पादन युवा र राजनैतिक शक्तिका आधारमा समाज धमिल्याउनेप्रति चोटिलो व्यङ्ग्य प्रहार भएको छ । उनले आफ्ना थुप्रै कथामा समाजमा रहेका विकृतिप्रति व्यङ्ग्य गर्दै सुधारको अपेक्षा गरेका छन् ।

३.२.६ सीमित पात्रको प्रयोग

क्षेत्रीले आफ्ना कथामा सीमित पात्रको प्रयोग गरेका छन् । उनका कथामा दुईदेखि पाँच/छ पात्रसम्मको प्रयोग गरेका छन् । सीमित पात्रको संवाद र विचारबाट क्षेत्रीले आफ्ना कथा पूरा गरेका छन् ।

३.२.७ यौनमनोविज्ञानको प्रयोग

क्षेत्रीले आफ्ना कथामा यौन मनोविज्ञानको प्रयोग गरेका छन् । उनका विभिन्न कथाहरूमा यौनमनोविज्ञानको सफल प्रयोग भएको छ भने पछिल्लो कथासङ्ग्रह

व्रतभङ्गमा विभिन्न पात्रका मनका कुण्डलाई रौचिरात्मक अध्ययन गरी प्रस्तुत गर्ने काम गरेका छन् ।

३.३ निष्कर्ष

बाल्यकाल भारतमा व्यतीत गरेका कवि एवम् कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको ऊर्जाशील जीवन भने नेपालमै क्रियाशील रहेको छ । विभिन्न सामाजिक सङ्घ-संस्थामा आवद्ध उनको लामो समय प्राध्यापन पेशामा व्यतीत भएको देखिन्छ । हाल उनी विभिन्न सामाजिक कार्यमा सक्रिय रहनुका साथै साहित्य रचनामा पनि उत्तिकै सक्रिय छन् ।

वर्तमान् समयका सशक्त लघु कथाकार क्षेत्री विभिन्न लेखक तथा साहित्यकारका अनुसार आफ्नै शैलीमा कथा तथा कविता लेख्ने स्रष्टा हुन् । उनका रचनामा महिला पात्रलाई सशक्त बनाइएको पाइन्छ । नारीप्रति संवेदनशीलता, शोषण, अन्याय र अत्याचारको विरोध उनका रचनात्मक प्रवृत्ति हुन् ।

यसरी विभिन्न भाव तथा सन्देश दिने तीन कथासङ्ग्रह र एउटा कवितासङ्ग्रह नेपाली साहित्यमा सिर्जना हुनु उनको महत्त्वपूर्ण योगदानका रूपमा लिन सकिन्छ ।

अध्याय चार

‘इन्द्रमायाको देशमा’ कथासङ्ग्रहको अध्ययन

४.० विषयप्रवेश

इन्द्रमायाको देशमा एल.बी. क्षेत्रीको कृतिहरूमा तेस्रो र कथासङ्ग्रहमा दोस्रो कृति हो । बाईसओटा कथाहरू सङ्कलन गरेर तयार पारिएको यस कथासङ्ग्रहमा सबै कथा छोटो र छरिता रहेका छन् । २०७१ सालमा प्रकाशित प्रस्तुत कथासङ्ग्रह चौरानब्बे पृष्ठमा विस्तारित भएको छ । यसको प्रकाशक चरैवती प्रकाशन रहेको छ ।

प्रस्तुत लघुकथासङ्ग्रहमा राजनीतिक सामाजिक पारिवारिक एवम् व्यक्तिगत विषयवस्तुलाई यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत कथासङ्ग्रहले विविध विकृति र विसङ्गतिप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेको छ । यसमा लेखकले भोगेको जीवनका भोगाइको प्रतिनिधित्व समेत गरेको भेटिन्छ ।

प्रस्तुत लघुकथासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित कथाहरूको अध्ययन विश्लेषण यसरी गर्न सकिन्छ ।

४.१ ‘राष्ट्रनिर्माण’ कथाको अध्ययन

४.१.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथा इन्द्रमायाको देशमा कथासङ्ग्रहको पहिलो कथा हो । प्रस्तुत कथासङ्ग्रहको पृष्ठ नं. २३-२५ पृष्ठसम्म फैलिएको यस कथामा देशप्रेमको भावलाई पृष्ठभूमि बनाइएको छ ।

४.१.२ कथावस्तु

प्रस्तुत कथामा नागरिक समाजका केही राष्ट्रिय हस्तीहरूको बैठकको प्रसङ्ग छ । देशभरि अशान्त वातावरण व्याप्त छ । हत्या, हिंसा, आगजनीका खबरहरू छापिन, सुनिन र पढिन थालेका छन् । यसै समयमा नागरिक समाजका केही हस्तीहरूको कोठे बैठक बस्छ । यसै बेला एकजना हस्तीको फोन आउँछ । उनी फोनमा कुरा गर्दै कोठाबाट बाहिरिन्छन् । कुराको सिलसिलामा राष्ट्रको पुनःनिर्माणको निचोड निस्कन्छ र उनी यही प्रस्ताव बैठकमा राख्ने सोचले सभाहल प्रवेश गर्दा हल रिक्तो हुन्छ । कथा टुङ्गिन्छ ।

४.१.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा नागरिक समाजका केही राष्ट्रिय हस्तीहरू प्रमुख पात्रका रूपमा छन् । उनीहरू राष्ट्रको चिन्ता गर्ने छलफल गर्ने तर निष्कर्षमा पुग्न नसकेको प्रसङ्ग र चरित्र यस कथामा प्रस्तुत भएको छ ।

४.१.४ परिवेश

प्रस्तुत कथामा कालगत परिवेशका आधारमा देश द्वन्द्वमा फसेको समयको चित्रण छ भने स्थलगत वातावरणका हिसाबमा एउटा बैठक हल र हल बाहिरको परिवेश रहेको देखिन्छ ।

४.१.५ उद्देश्य

राष्ट्रको अर्थात् शासन पद्धतिको औचित्य समाप्त भएर देशलाई सुशासनको बाटोमा डोच्याउनु पर्ने र त्यसका लागि देश निर्माता अर्थात् हरेक निकायको जग बलियो बनाउनु पर्ने सन्देश दिन खोज्नु नै प्रस्तुत कथाको मुख्य उद्देश्यका रूपमा भेटिन्छ ।

४.१.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा नागरिक समाजका प्रमुख हस्ती भनेर तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । उहाँ भोक्किकदै हलबाट बाहिर निस्कनुभयो । जस्ता प्रमुख पात्रका लागि प्रयोग भएका वाक्यका सर्वनामलाई हेर्दा पनि प्रस्तुत कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

४.१.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथा एकालापिय र संवादात्मक शैलीमा प्रस्तुत भएको छ । कथाकार क्षेत्रीले सरल, सहज र पात्रानुकुल भाषाको प्रयोग गरेका छन् । अनि छानो कस्तो छ ? जस्ता प्रश्नवाचक वाक्यहरूको प्रयोग पनि यस कथामा प्रशस्त मात्रामा भेटिन्छ । प्रस्तुत कथामा कतै अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरू पनि प्रयोग भएका छन् । जस्तै :

‘अहिले मलाई डिस्टर्ब नगर्नु भन्या होइन ? म जरुरी मिटिङमा छु ।’

(पृष्ठ २४)

४.१.८ शीर्षक

राष्ट्रनिर्माण एक शब्दात्मक शीर्षक हो । कथामा राष्ट्रनिर्माणको प्रसङ्ग भएकाले शीर्षक पनि सार्थक रहेको छ ।

४.२ 'रेमिट्यान्सको कथा' कथाको अध्ययन

४.२.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथा **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित दोस्रो कथा हो । पृष्ठ २६-२८ सम्म फैलिएको उक्त कथामा वैदेशिक राजगारीलाई विषयवस्तु बनाईएको छ ।

४.२.२ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा हामी अर्थात् बुबाआमा पात्रको एकालापबाट प्रारम्भ भएको छ । छोराबुहारीको अनुरोधपछि आमाबुबा अष्ट्रेलिया जान्छन् । शनिवारको दिन छोराबुवाले छोराबुबालाई पार्थ शहर घुमाउन लैजान्छ । छोराबुबाले विफोर्ट रोडमा रहेको विशाल

भवन देखाएर उक्त घरको माथिल्लो तलामा रहेका बीसओटाभन्दा बढी कोठा आफू र श्रीमती भएर राति ११/१२ बजेसम्म काम गर्ने कुरा व्यक्त गर्छ । बुबाको थप कुरा बुझ्ने जिज्ञासा बुझेपछि छोराले घर पुगेर विस्तारमा भन्छु भन्छ । साँझ घर पुगेपछि छोराबुहारीले आफै असाध्यै दुःख गरेको र भएको घर-सम्पत्ति जम्मै ऋणमा भएको कुरा व्यक्त गर्छन् । गर्मीको समयमा २-३ सय किलोमिटर पर गएर काम गरेको कुरा समेत उनीहरूले व्यक्त गर्छन् ।

छोराको सबै कथा सुनेपछि बुबालाई आफ्नो कमाईले छोरा विदेशमा छ भन्ने भ्रमको अन्त्य हुन्छ । रेमिट्यान्सले देश चलेको छ भन्ने अर्थशास्त्रीहरू त्यो रेमिट्यान्स कसरी आउँछ सोचेका छन् कि छैनन् भन्ने प्रश्नसँगै कथा टुङ्गिन्छ ।

४.२.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा बुबा प्रमुख पात्र र आमा, छोरा, बुहारी सहायक पात्रको रूपमा देखापरेका छन् ।

बुबा

बुबा प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्र हुन् । कथामा उनी म पात्रका रूपमा प्रस्तुत भएका छन् । उनी छोरालाई विदेश पढ्न पढाउने आर्थिक हैसियत भएका र आफ्नो सफलतामा गौरव गर्ने व्यक्ति हुन् । विदेशमा सबै काम सहज हुन्छ भन्ने भ्रममा रहेका उनी जब प्रत्यक्ष त्यहाँको दुःख देख्छन् अनि यथार्थ बुझ्छन् र महसुस गर्दै भन्छन् :

मेरो छोरामात्र होइन, ऊजस्ता हजारौँ नेपाली युवाहरू सङ्घर्ष गरी आफ्नो भविष्य निर्माण गर्न सङ्घर्षरत रहेका छन् । (पृष्ठ २८)

आमा

आमा प्रस्तुत कथाकी सहायक नारी पात्र हुन् । उनी पनि बुबाजस्तै छोरा विदेश पठाएको म गौरव गर्ने र पछि यथार्थ थाहा पाउने पात्रको रूपमा चित्रित छिन् ।

छोरा

छोरा प्रस्तुत कथाको सहायक पुरुष पात्र हो । ऊ पढ्न विदेश गए पनि पढाइ संगसंगै काम गर्ने मिहिनेती पात्रका रूपमा चित्रित छ । उसले आफूसँगै काम गर्ने केटीसँग विवाह गरेर अष्ट्रेलियामै घर लिएर बसेको हुन्छ तर ऊसँग भएको सबै ऋणमा भएको सम्पत्ति हुन्छ ।

बुहारी

बुहारी प्रस्तुत कथाकी सहायक पात्र हुन् । उसले पनि विदेशमा दुःख गरेर काम गर्छे र पढ्छे । पछि विवाह गरेर अष्ट्रेलियामै बसोबास गर्दै आएकी हुन्छे ।

यसरी प्रस्तुत कथामा बुबाआमा छोराछोरी विदेश पठाएपछि ढुक्क हुने आमाबुबाका प्रतिनिधि पात्र हुन भने छोरा बुहारी विदेशमा दुःख गरिरहेका नेपाली युवा युवतीका प्रतिनिधि पात्र हुन् ।

४.२.४ परिवेश

प्रस्तुत कथामा स्थलगत परिवेशका आधारमा अष्ट्रेलियाको विफोर्ट रोड, पर्थ शहर र घरको वातावरणको चित्रण भएको छ ।

४.२.५ उद्देश्य

प्रस्तुत कथामा वैदेशिक रोजगारीको वास्तविकता प्रस्तुत गर्दै विदेशमा सुख मात्र हुन्छ भन्ने भ्रमको निवरण गर्नु प्रमुख उद्देश्यका रूपमा रहेको छ ।

४.२.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा हामी पात्र अर्थात् म पात्रलाई प्रमुख पात्र बनाइएकाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा कथा लेखिएको छ । हाम्रो आफ्नै पनि चाहना थियो भन्ने प्रमुख पात्रको अभिव्यक्तिबाट पनि प्रस्तुत कथाको दृष्टिविन्दु प्रथम पुरुष छ भन्न सकिन्छ ।

४.२.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा उचित पद, पदावलीको प्रयोग गर्दै सरल र सरस भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको छ । कतै प्रश्नवाचक वाक्यको पनि प्रयोग भएको भेटिन्छ । कथाकारले कलेज, होटेल जस्ता आगन्तुक शब्दको पनि प्रयोग गरेका छन् ।

४.२.८ शीर्षक

वैदेशिक रोजगारमा रहेका युवा युवतीका कथा लेखिएको प्रस्तुत कथाको शीर्षक पनि सार्थक रहेको छ ।

४.३ 'दर्पदमन' कथाको अध्ययन

४.३.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथा **इन्द्रमायाको देशमा** कथा सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित तेस्रो कथा हो । यो कथासङ्ग्रहको पृष्ठ २९-३३ सम्म फैलिएको छ । यस कथामा कथाकारले मान्छेको अहङ्कारलाई पृष्ठभूमि बनाएका छन् ।

४.३.२ कथावस्तु

प्रस्तुत कथा त्रिशङ्कु देशकी राजकुमारीको कथासाहित्यमा अति प्रेम भएर राजकुमारीलाई भयो भन्ने बनाउन्जेल एउटा कथा सुनाउन सफल हुनेसँग राजकुमारीले विहे गर्ने र उसले राजपाटको भोग पाउने घोषणाबाट प्रारम्भ भएको छ । जसले असफता प्राप्त गर्छ । उसले आजीवन काराबासको सजाय भोग्नुपर्ने घोषणा पनि हुन्छ । राजकुमारीसँग विवाह गर्ने र राजपाटको सुखभोग गर्ने लालसा बोकेका कयौँ विद्वान्हरूले एक वर्षमै जेल भरियो । मलाई भयो भन्ने बनाउन्जेल कथा सुनाउन नसक्नेलाई के साहित्यकार भन्ने भन्दा राजकुमारी निराश हुन्थिन् ।

एकदिन राजकुमारीले महलको भ्यालबाट बाहिर हेर्दा गेटबाहिर अलि पर एउटा दुब्लो-पातलो मान्छे बेन्चमा बसेर केही लेखिरहेको देखिन् । परिचारिका पठाएर बुझ्न लगाइन् त्यो मान्छेले आफू कवितामा कथा लेख्ने कवि भएको र आफू कथा सुनाउन

आएको कुरा व्यक्त गर्‍यो । उसलाई कथा सुनाउन बोलाएपछि आफूले कथा नभ्याउन्जेल राजकुमारले मौन बस्नुपर्ने सर्त राख्यो । राजकुमारीले स्वीकारिन् ।

अर्को दिन बिहान कथाकार राजकुमारीको अध्ययन कक्षमा राजकुमारीलाई कथा सुनाउन थाल्यो । उसले राजा र भँगेराको कथा सुनायो । कथा नसिद्धिदै राजकुमारीले आफ्नो मौनता भङ्ग गरिन् । सर्तअनुसार उनको पराजय भयो । कविको अनुरोधअनुसार सबै साहित्यकारलाई जेलबाट मुक्त गरियो र राजकुमारीले तिनै कविसँग विवाह गरिन् । यिनै घटनाक्रमबाट कथाको निर्माण भएको छ ।

४.३.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा राजकुमारी, कवि, साहित्यकारहरू, परिचारिका, भँगेरा, राजा, सेवक आदि पात्रहरू रहेका छन् ।

राजकुमारी

राजकुमारी यस कथाकी प्रमुख पात्र हो । ऊ असाध्यै जिद्धि र निरङ्कुश प्रवृत्तिकी छे । अध्ययन गर्न रुचि राख्ने ऊ एकदिन कथा सुन्न चाहन्छे । कथा सुनाउन आएका कथाकारहरूलाई ऊ जेलमा राख्छे । जब कविले भँगेराको कथा सुनायो तब ऊ सबैलाई जेलमुक्त गरेर कविसँग विवाह गर्छे । यसर्थ राजकुमारी यस कथाकी बद्ध गतिशील पात्रका रूपमा चित्रित छ ।

त्रिशङ्कु राज्यकी राजकुमारीलाई कथासाहित्यसँग अति प्रेम भएछ ।

(पृष्ठ २९)

कवि

कवि प्रस्तुत कथाका सहायक पात्र हुन् । उनी बुद्धिमान्, प्रतिभाशाली व्यक्तित्वका रूपमा चित्रित छन् । उनकै कारणले कारावासको सजाय पाएका सम्पूर्ण साहित्यकार जेलमुक्त हुन्छन् । यसरी प्रस्तुत कथामा कवि सहायक, दुब्ला, पातला, कवितामा कथा लेख्ने बुद्धिमान् पात्रका रूपमा देखापरेका छन् ।

साहित्यकारहरू

साहित्यकारहरू यस कथाका सहायक पात्रहरू हुन् । उनीहरू विचारका धनी, सुख चाहने भएकाले कथा सुनाउन दरवार पुगेका र कारावासको सजाय पाएका पात्रका रूपमा चित्रित छन् ।

४.३.४ परिवेश/पर्यावरण

प्रस्तुत कथामा राजदरवार दरवार बाहिरको बेन्च, गोदामघर आदि परिवेशका रूपमा रहेको छ । समग्रमा भन्दा यस कथामा दरबारिया परिवेशको चित्रण रहेको छ ।

४.३.५ उद्देश्य

प्रस्तुत कथामा मान्छेको विवेक सबैभन्दा उत्तम सम्पत्ति र शक्ति भएको सन्देश व्यक्त भएको छ । रिस, आडम्बर र बडप्पन जस्ता कुराले कुनै व्यक्ति, वस्तु आदिको उचित मूल्याङ्कन नहुने सन्देश यस कथामा व्यक्त भएको छ । मानिसको अहङ्कारमाथि व्यङ्ग्य गर्दै दरबारिया प्रवृत्तिको चित्रण गर्नु यस कथाको प्रमुख उद्देश्य हो ।

४.३.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र राजकुमारी हुन् । उनले फेरि पनि कवि नै भनेर सम्बोधन गरिन् (पृष्ठ ३०) भनेर प्रयोग भएको वाक्यबाट पनि प्रस्तुत कथा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा छ भन्न सकिन्छ ।

४.३.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा संवादात्मक शैलीको प्रयोग गरिएको छ । भाषा सरस, सरल एवम् माधुर्य रहेको छ । 'के तिमी विवाहित हो कवि ?' 'हैन राजकुमारी' (पृष्ठ ३३) । जस्तो संवादात्मक शैलीबाटै कथा अधि बढेको छ ।

४.३.८ शीर्षक

राजकुमारीको मनमा भएको अहङ्कारको दमन अर्थात् नाश भएकाले कथाको शीर्षक *दर्पदमन* पनि सार्थक रहेको छ ।

४.४ अन्य कथाको अध्ययन

४.४.१ पृष्ठभूमि

अन्य कथा प्रस्तुत कथासङ्ग्रहको चौथो कथा हो । कथासङ्ग्रहको पृष्ठ ३४ मा सङ्ग्रहित यो कथामा देशमा देशको राजनीतिमा देखिएको नातावादलाई पृष्ठभूमिका रूपमा लिइएको छ ।

४.४.२ कथावस्तु

देशको एउटा ठूलो पार्टीको केन्द्रीय कार्यालयमा समानुपातिकतर्फको छनोटका लागि थुप्रै नेता तथा कार्यकर्ता भेला भएका हुन्छन् । कार्यालय सचिवले जसको नाम लिइन्छ । यही बस्नु र बाँकी बाहिर जानु भन्ने सूचना सम्प्रेषण गर्छन् । नेताहरूले आफ्नो लिष्टबाट नाम सुनाउँछन् । अन्त्यमा नेताका आफ्ना मान्छेबाहेक अन्य अर्थात् पार्टीका मान्छे सबै बाहिर र नेताका मान्छेमात्रै भित्र रहन्छन् । कथा यहीं टुङ्गिन्छ ।

४.४.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा पार्टी सभापति प्रमुख पात्र र समकक्षी नेता, कार्यकर्ता र कार्यालय सचिव सहायक पात्रका रूपमा रहेका छन् ।

कार्यकर्ताहरू

प्रस्तुत कथामा चित्रित कार्यकर्ता प्रमुख पात्र हुन् । आम नेपाली समाजमा रहेका पार्टीका इमान्दार तथा कर्तव्यनिष्ठ कार्यकर्ताका प्रतिनिधि पात्रका रूपमा अन्य पात्रको चित्रण भएको छ ।

मात्र पार्टीका मान्छे अर्थात् अन्य क्रमशः कार्यालयबाट बाहिर निस्कन थाले ।

(पृष्ठ, ३४)

पार्टी सभापति

पार्टी सभापति प्रस्तुत कथाका सहायक पात्र हुन् । उनले पार्टीलाई सिद्धान्तका आधारमा भन्दा पनि नातावाद र कृपावादका आधारमा चलाएका छन् । यसर्थ उनी पार्टी तथा देशका लागि अयोग्य पात्रका रूपमा चित्रित छन् ।

४.४.४ परिवेश

प्रस्तुत कथामा एउटा ठूलो पार्टीको केन्द्रिय कार्यालय स्थानगत परिवेशका रूपमा रहेको छ, भने चुनावको सेरोफेरो कालगत परिवेशका रूपमा रहेको छ ।

४.४.५ उद्देश्य

वर्तमान परिवेशमा नेपालको राजनीतिमा राजनेताको अभाव रहेको छ । यही अभावमा केही व्यक्तिले देशलाई आफ्नो स्वार्थ पूर्तिको साधन बनाएका छन् । यही नेपाली राजनीतिमा देखिएको नातावाद र कृपावादको चित्रण गरी देश खतरामा रहेको सन्देश दिनु कथाको उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

४.४.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले कार्यकर्तालाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई मूर्त रूप दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । त्यसकारण कथा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.४.७ भाषाशैली

मात्र चौध हरफमा रचित यो कथाको भाषाशैली सरल, सरल र सहज रहेको छ ।

पार्टी सभापतिले आफ्नो खल्तीबाट एउटा लिस्ट निकाल्नुभयो र नाम पढ्न थाल्नुभयो । (पृष्ठ ३४)

४.४.८ शीर्षक

कथाको प्रसङ्गअनुसार पार्टीका कार्यकर्ता अन्यमा परेकाले उनीहरूबाट नै कथाको शीर्षक चयन भएको छ । यसर्थ कथाको शीर्षक पनि सार्थक रहेको छ ।

४.५ इन्द्रमायाको देशमा कथाको अध्ययन

४.५.१ पृष्ठभूमि

इन्द्रमायाको देशमा कथा प्रस्तुत कथासङ्ग्रहभित्रको एक सशक्त कथा हो । कथासङ्ग्रहमा पाँचौँ स्थानमा रहेको यही कथाको शीर्षकबाट नै कथासङ्ग्रहको शीर्षकीकरण गरिएको छ । महिला हिंसा र सशक्तिकरणलाई पृष्ठभूमिका रूपमा लिइएको छ ।

४.५.२ कथावस्तु

प्रस्तुत कथामा विश्व इतिहासमा प्रसिद्ध नोरा र क्यान्डिडा दुई प्रमुख नारी पात्रको प्रयोग गरिएको छ । सिङ्गापुरबाट काठमाडौँ आउने क्रममा नोरा र क्यान्डिडाको जेट विमानमा भेट र परिचय हुन्छ । दुवैबीच वैचारिक आदानप्रदानका साथै जीवन रहस्यमय रहेछ भन्ने कुरा पनि प्रकट हुँदै गयो । नोराले श्रीमान्सँगै पारपाचुके गरेकी हुन्छिन् भने क्यान्डिडा एक प्रतिष्ठित समाजसेवीकी श्रीमती हुन्छिन् ।

क्यान्डिडाले नोरासँग सम्बन्धबिच्छेद हुनुको कारण सोधिन्छिन् । नोराले वैचारिक भिन्नताले भन्ने उत्तर दिन्छिन् । क्यान्डिडाले महिलाले त अलि बढी सहनशील हुनुपर्ने होइन र ? भन्छिन् । नोरा हो, तर महिलाको अस्तित्व नै भेटिन थालेपछि लोग्नेलाई अझाल्नुको कुनै अर्थ नभएको कुरा बताउँछिन् । नोरा स्वअस्तित्व खोजीमा हिँडेको कुरा बताउँछिन् । यस्तै प्रसङ्गमा नोराले एकलो जीवन गाह्रो भएको तर एउटै छानामुनि पुरुषको दास भएर बाँच्न भन्नु गाह्रो भएको कुरा व्यक्त गर्छिन् ।

विमान आफ्नै गतिमा उडिरहन्छ । क्यान्डिडाका मनमा अनेक विचार दौडिन्छन् । उनी नेपाल अर्थात् इन्द्रमायाको देश जाँदै थिइन् । उनले इन्द्रमायाको बारेमा पनि धेरै सोच्छिन् । स्त्रीपुरुषको सम्बन्ध प्रकृतिको अतुलनीय वरदान हो तर किन मतभेद र हस्तक्षेप ? भन्ने प्रश्न उनको मनमा खडा हुन्छ ।

विमान त्रिभुवन विमानस्थलमा अवतरण हुन्छ । क्यान्डिडाले नोरासँग कहाँ बस्ने ? भनेर सोच्छिन् । उत्तरमा नोराले इन्द्रमायासँग भन्छिन् र कथा समापन हुन्छ ।

४.५.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा थोरै पात्रको प्रयोग गरिएको छ । नोरा र क्यान्डिनाको हवाइ यात्रामा भएको संवादलाई विशेष विषयवस्तुका रूपमा ग्रहण गरिएको यस कथामा नोरा र क्यान्डिना नै चर्चा गर्नुपर्ने पात्रका रूपमा उपस्थित छन् ।

नोरा

लगभग तीस/एकतीस वर्षकी नोरा बर्मेली नारी हुन् । दुई बच्चाकी आमा उनले श्रीमानसँग सम्बन्धविच्छेद गरेकी छिन् । अरूको दासत्व स्वीकर नगर्ने उनी स्वतन्त्रता मन पराउने सङ्घर्षशील नारी हुन् । उनी विश्व साहित्यमा चर्चित छिन् ।

त्रिभुवन विमानस्थलमा ओर्लेर बहिर्गमनतर्फ हिँड्दै गर्दा क्यान्डिडाले नोरालाई सोधिन्, तिमि कहाँ बस्ने ? (पृष्ठ ३७)

क्यान्डिडा

उमेरले पैंतालीस नाघेकी क्यान्डिडा आयरल्याण्डकी चर्चित नारी हुन् । विश्व साहित्यमा चर्चित उनी एकजना प्रतिष्ठित समाजसेवीकी पत्नी हुन् । गोल अनुहार भएकी उनी दुई बच्चाकी आमा पनि हुन् । महिला भएपछि सहनशील हुनुपर्छ भन्ने उनको विचार छ ।

त्रिभुवन विमानस्थलमा ओर्लेर बहिर्गमनतर्फ हिँड्दै गर्दा क्यान्डिडाले नोरालाई सोधिन्, तिमि कहाँ बस्ने ? (पृष्ठ ३७)

४.५.४ परिवेश

प्रस्तुत कथामा सिङ्गापुरदेखि नेपालसम्मको यात्राको वर्णन छ । सिङ्गापुरको विमानस्थल, जेटविमान र त्रिभुवन विमानस्थल यस कथाका स्थानगत परिवेश हुन् ।

४.५.५ उद्देश्य

हरेक व्यक्तिले व्यक्तिगत स्वतन्त्रता चाहेको हुन्छ । पुरुष र महिलाको सम्बन्ध प्रकृतिको अतुलनीय वरदान भएपनि किन महिलाले दासत्व स्वीकार गर्नुपरेको छ ? यस्तो प्रवृत्तिले पारिवारिक वातावरण नै बिग्रन्छ । मान्छेको जीवन नै अस्तव्यस्त हुन्छ । यसर्थ परिवारमा सबै जना स्वतन्त्र हुनुपर्छ भन्ने सन्देश दिन यस कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

४.५.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा नोरा र क्यान्डिडा प्रमुख पात्र छन् । यसर्थ तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ । सिङ्गापुरबाट काठमाडौँका लागि उडान लिएको विशाल जेट विमानको कुनै एउटा पङ्क्तिमा बसेका दुई महिला विश्वसाहित्यका निकै चर्चित पात्र रहेछन् (पृष्ठ ३५) भनेर कथाको उठान गरिएको छ । ती दुई महिला नै प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्र हुन् ।

४.५.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा मिश्रित शैलीको प्रयोग गरिएको छ । संवादात्मक शैलीको बढी प्रयोग गरिएको यस कथामा पात्र अनुकुलको भाषाशैलीको प्रयोग छ भने भाषा सरल, सहज र सरस रहेको छ । कथाकी प्रमुख पात्र विश्वसाहित्यकी निकै चर्चित पात्र रहेकी छिन् । उनीहरूबीच जीवन, जगत् र दर्शनका कुराहरू प्रशस्त मात्रामा भएका छन् । एकलो जीवन बाँच्न गाह्रो छ, म मान्दछु । तर एउटै छानामुनि पुरुषको दास भएर बाँच्न भनै गाह्रो भयो । (पृष्ठ ३६)

४.५.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको गर्भमा इन्द्रमायाको साहसिक कदमको प्रसङ्ग छ । नोरा र क्यान्डिनाको यात्राको गन्तव्य पनि इन्द्रमायाको देश नै हो र उनीहरूको संवाद पनि इन्द्रमायाको चरित्रसँग मेल खान्छ । यसर्थ कथाको शीर्षक पनि सार्थक रहेको छ ।

४.६ जवाफ कथाको अध्ययन

४.६.१ पृष्ठभूमि

जवाफ कथा प्रस्तुत कथासङ्ग्रहको पृष्ठ ३८-४० सम्म फैलिएको छ । शैक्षिक क्षेत्रमा देखिएको राजनीतिक विकृतिलाई यस कथामा पृष्ठभूमिका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

४.६.२ कथावस्तु

‘म’ पात्रको मोबाइलको घण्टी बज्छ । फोन उठाउँछन् र मन लागी-नलागी बोल्छन् । आफूसँग नम्र भएर बोल्ने त्यो मान्छेसित किन यसरी बोलेँ भन्ने प्रश्न उनको मनमा दह्रो भएर देखापर्दछ । आफ्नो अनपेक्षित व्यवहारसँग उनी आफैँ जवाफ माग्छन् र अतीततिर फर्किन्छन् ।

वैशाख १३ गते म पात्र क्याम्पस प्रमुखमा नियुक्त हुन्छन् । कोठा नं. ५ मा उनको भव्य स्वागत भइरहेको बेला एक हुल विद्यार्थीले विरोध गर्दै निकै हड्गामा मच्चाउँछन् । होहल्लाकै बीचमा कार्यक्रम सम्पन्न हुन्छ । अचानक एकजना व्यक्ति ढोकामा आएर म पात्रलाई धम्की दिन्छ । यही आवाज छ वर्ष छ महिनापछि फोनमा बोल्ने आवाजसँग मेल खान्छ, र म पात्रले पनि आफ्नो प्रश्नको जवाफ प्राप्त गर्छन् ।

४.६.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा म पात्र प्रमुख पात्रका भूमिकामा रहेका छन् भने प्राध्यापक विद्यार्थीहरू र एकजना व्यक्ति (ऊ) सहायक पात्रमा भूमिकामा रहेका छन् ।

म

‘म’ प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र हुन । उनी शिक्षित, प्राध्यापक, क्याम्पस प्रमुख पदमा नवनियुक्त साहसी व्यक्तिको रूपमा प्रस्तुत कथामा चित्रित छन् ।

मैले किन यस्तो व्यवहार गरें । (पृष्ठ ३८)

ऊ (एकजना व्यक्ति)

एकजना व्यक्ति प्रस्तुत कथाको सहायक पात्र हो । ऊ परिवर्तनशील, होहल्ला गर्ने व्यक्तिका रूपमा चित्रित छ ।

४.६.४ परिवेश

क्याम्पस प्रस्तुत कथाको स्थलगत परिवेश हो भने वैशाख १३ गते कालगत परिवेश हो ।

४.६.५ उद्देश्य

अरूको इर्ष्या गर्ने मानवीय प्रवृत्तिको चित्रण गर्नु प्रस्तुत कथाको मूल उद्देश्य रहेको छ ।

४.६.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा ‘म’ पात्र प्रमुख पात्रको भूमिकामा रहेकाले प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ । ऊ नम्र थियो तर म रुखो नभए पनि नम्र थिइनँ । जस्ता प्रमुख पात्रका अभिव्यक्तिहरूको प्रयोगले प्रस्तुत कथामा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको प्रमाणित गर्न सकिन्छ ।

४.६.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा स्तरीय आधुनिक भाषाको प्रयोग भएको छ । कथामा संवादात्मक र सम्बोधनात्मक भाषाशैलीको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

४.६.८ शीर्षक

म पात्रले फोन संवादमा गरेको व्यवहारले एउटा प्रश्न सिर्जना गर्छ र उनी जब विगततिर फर्कन्छन् तब त्यसको जवाफ प्राप्त गर्छन् । यसर्थ कथाको शीर्षक जवाफ सार्थक रहेको छ भन्न सकिन्छ ।

४.७ 'उपहार' कथाको अध्ययन

४.७.१ पृष्ठभूमि

सैनिकको जीवनशैली र दाम्पत्य जीवनको प्रेमलाई प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

४.७.२ कथावस्तु

मनवीर तामाङ भारतीय सेना गोर्खा पल्टनको सिपाही हो । उसले रूपा तामाङसँग बिहे गरेर एक महिनामै पल्टनमा ल्याएको थियो । पहाडकी सोभी केटी रूपा विस्तारै अन्य सैनिक महिलासँग घुलमिल हुन्छे । एकदिनको कुरा हो, अन्य सैनिकका श्रीमतीहरू आफ्ना लोग्ने लेसनाइक भएकोमा गर्व गर्दै कुरा गर्छन् । उनीहरूका श्रीमान्का कमिजको बाउलामा सेतो फिता हुन्छ । रूपले यो देख्छे । त्यही दिन मनवीर राति ड्यूटीमा गएको बेला रूपले आफ्नो सेतो रुमाल च्यातेर मनवीरको कमिजको बाउलामा सिलाइदिन्छे ।

अर्को दिन बिहान मनवीरले ध्यानै नदिई सोही कमिज लगाएर परेडमा जान्छ । सबैले उसको बाउलामा सेतो फिता देख्छन् र कहिलेदेखि लेसनाइक भयो भनेर कानेखुसी गर्छन् । मनवीर पनि यो कुरा थाहा पाउँछ र खिसिक्क हाँस्छ, मात्र र यो कुरा थाहा पाएर हवलदार-मेजरले हप्काउँछन्, सुवेदारले हप्काउँछन् तर पनि कमिज फेर्न मान्दैन । उसलाई सजाय दिनका लागि कमाण्डिड अफिसरकहाँ लगिन्छ । कमाण्डिड अफिसरले सबै सोधपुछ गरेपछि फिता निकाल्न भन्छन् । मनवीर त्यो फिता श्रीमतीको उपहार भएकोले खोल्न मान्दैन । यो कुरा थाहा पाएपछि कमाण्डिड अफिसरले उसको त्यो उपहार दुनियाँको कुनै पनि ताकतले खोस्न सक्दैन भन्छन् ।

४.७.३ पात्र/चरित्र

मनवीर प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र हो । कथालाई गति दिनका लागि अन्य पात्रहरूको भूमिका पनि महत्त्वपूर्ण रहेको छ ।

मनवीर

मनवीर प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र हो । भर्खर विवाह भएको ऊ भारतीय सेनामा कार्यरत छ । सबै साथी लेसनाइक भए पनि ऊ सिपाही नै छ । श्रीमतीले हातमा बाँधेको फिता निकाल्न नमान्ने ऊ निडर, स्पष्ट वक्ताको रूपमा चित्रित छ ।

बिहे गरेको एक महिनामा नै मनवीरले रूपालाई पल्टनमा ल्यायो । (पृष्ठ ४९)

रूपा तामाङ

प्रस्तुत कथाकी सहायक नारी पात्र रूपा तामाङ मनवीरकी श्रीमती हो । भर्खरै विवाह भएकी सत्र वर्षीया रूपा गाउँकी सोझी नारी हो । अरूका पति लेसनाइक भएका तर पतिको कमिजको बाउलामा सेतो फिता बाँधेर आफ्नो धोको पूरा गर्छे ।

रूपा केही बोलिनन् । (पृष्ठ ४९)

४.७.४ परिवेश

प्रस्तुत कथाका पात्रहरू भारतीय सेनामा कार्यरत सिपाही र उनका श्रीमतीहरू छन् । कथा पनि भारतीय गोर्खा पल्टनमा घटित छ । यसर्थ भारतीय सेना गोर्खा पल्टनको ब्यारेक प्रस्तुत कथाको स्थलगत परिवेश रहेको छ ।

४.७.५ उद्देश्य

सिपाही मनवीरको कथाले जस्तै मान्छेले प्रेमलाई सर्वोपरि ठानेको हुन्छ । मनवीरको श्रीमतीले जस्तै मायाले दिएको उपहार संसारको सर्वोत्कृष्ट वस्तु हुने भाव प्रस्तुत कथामा व्यक्त भएको छ । *मनवीरको श्रीमतीले दिएको उपहार मैले त के दुनियाँको कुनै तागतले खोस्न सक्दैन* (पृष्ठ ४२) । भन्ने अभिव्यक्तिबाट यो कुरा प्रष्ट

हुन्छ । बाँचनका लागि माया महत्त्वपूर्ण हुन्छ भन्ने सन्देश दिन खोज्नु प्रस्तुत कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

४.७.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र मनवीर हो । यसर्थ तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.७.७ भाषाशैली

कथाको परिवेश सेनाको ब्यारेक रहेको छ भने कथाका पात्रहरू सिपाही र सिपाहीका श्रीमती रहेका छन् । कथामा प्रयोग भएको भाषाशैली पनि पात्र र वातावरण सुहाउँदो रहेको छ । साथै पात्रको स्तरअनुसार भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । *हल्दार मेजरले हप्कायो, जा कमेज फेरेर आइजा* (पृष्ठ ४२) । जस्ता निर्देशनात्मक भाषाको पनि प्रयोग भएको छ जुन सेनाको जागिर सुहाउँदो छ ।

४.७.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथामा मनवीरको पाखुरामा भएको फिताको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । यही फितालाई मध्यनजर गरी कथाकारले कथाको शीर्षक चयन गरेका छन् ।

४.८ स्वयम्सेवक भ्रपड कथाको अध्ययन

४.८.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र भ्रपड गाउँको सामान्य मान्छे हो । ऊ म पात्र कहाँ आएर बीस रूपैयाँ माग्थ्यो । गाउँघरमा सबैलाई सबै काममा सघाउँथ्यो । रक्सी खानु उसको नराम्रो बानी थियो । रक्सीकै कारण ऊ चाँडै मर्छ भन्ने सबैलाई थाहा थियो यही कुरा उसलाई सम्झाउँदा अजम्मरी को पो छ र ? भनेर प्रश्न गर्थ्यो । एकदिन म पात्र क्याम्पसबाट फर्किँदा उसको घरअगाडि भीड देख्छन् । कुरा बुझ्दा भ्रपडको निधन भएको हुन्छ । उनी भ्रपडले बीस रूपैयाँ मागेको र गाउँका सबैले ऊसँग हरेक

कामको सहयोग मागेको सम्झन्छन् । उनी भूपडलाई हेर्छन् । ऊ केही नबोली सेतो च्यादर ओढेर चिर निद्रामा सुतिरहेको हुन्छ ।

४.८.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र भूपड हो भने सहायक पात्रका रूपमा म पात्र, गाउँका मानिस आदिको प्रयोग भएको छ ।

भूपड

भूपड प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र हो । निम्नवर्गीय परिवारको भूपड अत्याधिक रक्सी सेवन गर्छ । अरूले सम्झाउँदा सम्भोजस्तो गर्छ तर व्यवहार भने कुनै परिवर्तन हुँदैन । गाउँमा हरेक व्यक्तिलाई हरेक काममा सहयोग गर्ने ऊ आफ्नै जीवनशैलीमा बाँच्न रुचाउने व्यक्ति हो ।

दाइ ! उसको सम्बोधनमा मिठास हुन्थ्यो । (पृष्ठ ४३)

म

प्रस्तुत कथाको म पात्र सहायक पात्र हुन् । उनी पेशाले प्राध्यापक हुन् । भूपडलाई सजिलै बीस रूपैयाँ दिने उनी भूपडको निधनमा अन्यन्तै दुःखी बनेका छन् ।

भीडमा म पनि सम्मिलित भएँ । (पृष्ठ ४४)

४.८.४ परिवेश

स्वयम्सेवक भूपड गाउँको वातावरणमा घटित कथा हो । गाउँमा रहेको भूपडको घरको सेरोफेरो प्रस्तुत कथाको स्थलगत परिवेशका रूपमा आएको छ ।

४.८.५ उद्देश्य

मनको सफा, सहयोगी, सामाजिक व्यक्ति, आर्थिक अवस्था जति कमजोर भए पनि समाजले सम्भन लायक हुन्छ र ऊ नहुँदा समाजले उसको अभाव महसुस गर्छ भन्ने सन्देश दिनु प्रस्तुत कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

४.८.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा भ्रुपड प्रमुख पात्र भएकाले तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.८.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको भाषाशैली एकालाप्य सरल र सरस रहेको छ । छोटा-छरिता वाक्य गठन साथै पद, पदावली र शब्दहरूको उचित प्रयोगले गर्दा कथा ग्राह्य बनेको छ ।

४.८.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक कथाको प्रमुख पात्र भ्रुपडको नाम र स्वभाव जोडेर स्वयम्सेवक भ्रुपड राखिएको छ ।

४.९ अध्ययन गर्न बाँकी छ कथाको अध्ययन

४.९.१ पृष्ठभूमि

समाजमा व्याप्त लैङ्गिक समानताको आवाज र सान्दर्भिकता प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा आएको छ ।

४.९.२ कथावस्तु

चियाको चुस्कीसाथ श्रीमान् लेखनमा र श्रीमती पढनमा व्यस्त छन् । यसैबेला श्रीमतीले श्रीमान्लाई केही सामान ल्याउन अराउँछिन । श्रीमान् आफ्नो अपूर्ण कथालाई पूर्णता दिनका लागि व्यस्त भएकाले श्रीमतीलाई नै सामान ल्याऊ भन्छन् । श्रीमती आफूले पढी नभ्याएकाले श्रीमान्लाई नै जान भन्छन् । एकदिन दुवै मौन हुन्छन् । अन्त्यमा श्रीमतीले पढेर भ्याएपछि ल उसोभए दुवैजना जाने भन्छन् र लेखक पनि जान बाध्य हुन्छन् ।

४.९.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा थोरै पात्रको प्रयोग गरिएको छ । महिला र पुरुष पात्रका लेखक र लेखककी श्रीमती रहेका छन् ।

श्रीमान्/लेखक

लेखक प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्र हुन् । जस्तोसुकै परिस्थितिमा पनि मान्छे प्रसन्न रहनुपर्छ भन्ने उनको सोच थियो । घरका सामान्य काममा श्रीमतीले आफूलाई दुःख नदिए हुन्थ्यो भन्ने चाहना राख्ने उनी कुनै पनि कुरामा विवाद गर्न नचाहने पात्रका रूपमा यस कथामा उभिएका छन् ।

लेखक आफ्नो अपूर्ण कथालाई पूर्णता दिनतर्फ लागे । (पृष्ठ ४५)

श्रीमती

श्रीमती गृहिणी हुन् । पढ्नमा रुचि राख्ने उनी श्रीमान्माथि हैकम जमाउने प्रवृत्तिकी छिन् । कुनै काम श्रीमान्ले गर्न मानेनन् भने जसरी भए पनि गराउनुपर्छ भन्ने सोच भएकी नारी पात्रका रूपमा श्रीमती रहेकी छिन् ।

४.९.४ परिवेश

प्रस्तुत कथाको स्थानगत परिवेशका रूपमा लेखकको घर रहेका छ । घरको अध्ययन कक्षलाई कथामा परिवेशका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

४.९.५ उद्देश्य

लेखक र लेखकी श्रीमती नेपाली समाजका प्रतिनिधि पात्र हुन् । यिनीहरूमा माध्यमले नेपाली समाज पुरुषप्रधान नरहेको कुरा प्रष्ट पार्नु कथाको मूल उद्देश्य रहेको छ ।

४.९.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले लेखकलाई प्रमुख पात्र बनाएर कथालाई मूर्त रूप दिएका छन् । यसर्थ प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.९.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा संवादात्मक भाषा शैलीको प्रयोग गरिएको छ । श्रीमतीको भाषा आदेशात्मक तथा प्रश्नवाचक रहेको छ भने श्रीमान्को भाषा नम्र तथा भद्र रहेको छ । साथै सरल, सहज एवम पात्रको स्तरानुकूल भाषाको चयन गरिएको छ । पद, पदावली र वाक्यहरूको सुगठनले गर्दा कथा पठनीय बनेको छ ।

४.९.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक कथाको भावअनुसार राखिएको छ । हाम्रो समाजलाई पुरुष प्रधान समाज भनिए पनि व्यवहारमा पृथक रहेको तर्क कथाकारको छ । यही कुरा अध्ययन गर्न बाँकी छ, भन्ने भाव कथामा रहेकाले कथाको शीर्षक *अध्ययन गर्न बाँकी* छ सार्थक रहेको छ ।

४.१० रहर कथाको अध्ययन

४.१०.१ पृष्ठभूमि

रहर शीर्षकको यस कथामा प्रकाश पराजुलीको पारिवारिक समस्या र सङ्घर्षको चित्रण छ । निम्नवर्गीय परिवारको समस्यालाई यस कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

४.१०.२ कथावस्तु

अठार वर्ष विदेश बसेपछि प्रकाश पराजुली आफ्नै घर फर्कन्छ । उपदान पकाउनका लागि प्रकाश यति लामो समय विदेश बसेको थियो । घर फर्केको केही महिनामै ऊ सहरमा काम गर्न थाल्छ । शहर दश किलोमिटर टाढा भएकाले ऊ शहरमै डेरा गरी बस्छ । यो कुरा श्रीमतीलाई चित्त बुझ्दैन । एउटै जिल्लामा बस्दा पनि छुट्टिएर बस्नुपर्ने कस्तो भाग्य भनेर भाग्यलाई दोष दिन्छे । एक शनिवार रजनीले आफ्नो हातको दुईतोलाको चुरा प्रकाशलाई दिँदै सेकेण्ड ट्याण्डको भए पनि बाइक किन्न बाध्य पाएँ । अब ऊ घरबाटै आउन जान थाल्छ । दशैँमा छोराछोरीको निधारमा

टीका लगाउँदा रजनीको रित्तो हात देखेर प्रकाश खिन्न हुन्छ तर केही भन्दैन । त्यही रात रजनीले प्रकाशसँग सुनको भाउ कति छ भनेर सोध्छे ।

४.१०.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा थोरै पात्रको प्रयोग गरिएको छ । मध्यमवर्गीय परिवारका महिला तथा पुरुष पात्रलाई प्रस्तुत कथामा प्रयोग गरिएको छ ।

प्रकाश पराजुली

प्रकाश पराजुली प्रस्तुत कथाको प्रमुख पुरुष पात्र हो । लामो समय विदेश बसेर आएको ऊ सङ्घर्षशील उत्तरदायी पात्र हो । कथाका विभिन्न संवादका आधारमा ऊ पत्नीलाई माया गर्ने पतिका रूपमा पनि चित्रित छ । विदेशबाट फर्केपछि पनि नेपालमा काम गर्ने जाँगर देखाउने ऊ सङ्घर्ष गरेर नथाक्ने पात्र हो ।

रजनी

रजनी प्रस्तुत कथाकी सहायक महिला पात्र हो । उनी प्रकाशकी श्रीमती हुन् । श्रीमान् घरमै बसे हुन्थ्यो भन्ने तीब्र चाहना भएकी ऊ श्रीमान् घरमा बस्न थालेपछि रमाएकी छे । असीमित रहर बोकेकी रजनीले श्रीमान् घरमै बस्ने भएपछि गहनाको पनि चाहना राखेकी छे ।

४.१०.४ परिवेश

रजनी र प्रकाशको घर, डेरा प्रस्तुत कथाका स्थलगत परिवेश हुन् ।

४.१०.५ उद्देश्य

एउटा निम्नवर्गीय परिवारको अध्ययन गर्दै उनीहरूका रहर केलाएर मान्छेका रहरहरू असीमित हुन्छन् र तिनै रहर पूरा गर्न सधैं सङ्घर्षरत रहन्छ भन्ने सन्देश दिनु प्रस्तुत कथाको मुख्य उद्देश्य हो ।

४.१०.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले प्रकाश पराजुलीलाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई मूर्तरूप दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । त्यसकारण कथा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.१०.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा संवादात्मक शैली बढी प्रयोग भएको छ । कतै प्रश्नवाचक वाक्यहरू पनि प्रयोग भएका छन् । भाषा पात्रको स्तरअनुसार नै प्रयोग भएको छ भने सेकेण्डट्याण्ड जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग भएको छ ।

४.१०.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथा रजनीको रहरलाई केन्द्र बनाएर फैलिएकोले कथाको शीर्षक रहर सार्थक रहेको छ ।

४.११ सोभो मान्छे कथाको अध्ययन

४.११.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथामा मानिसका विभिन्न प्रवृत्तिमध्ये यौनप्रवृत्ति अर्थात् स्वभावलाई पृष्ठभूमिका रूपमा लिइएको छ ।

४.११.२ कथावस्तु

कथाको प्रमुख रात्री खाजाका लागि बोलाएको हुन्छ । बैठककोठामा अलिअलि मदिरा, स्न्याक्स, राजनीतिक गफगाफपछि भान्छाकोठामा प्रवेश गर्छन् । खानापछि उनीहरू फेरि बैठक कोठामा आएर गफिन्छन् भने सन्देशकी श्रीमती सुत्न जान्छिन् । एउटा साथीले फिल्ड हेर्ने कुरा गर्छ तर सन्देशले राति भएकाले सुत्नुपर्छ कि भन्छ । अर्को साथीले फिल्म त छन् तर लामा छन् के गर्ने भनेपछि उनीहरू खानाका लागि

धन्यवाद भन्दै घर जान्छन् । बाटोमा सन्देश सर मूर्ख भएको कुरा गर्छन् र सोभो मान्छेको रूपमा मूल्याङ्कन गर्छन् । यता सन्देश साथीहरूले पुस्तक दराजको माथिल्लो भागमा रहेको फोसल पल्टाएको भए वरवाद हुन्थ्यो भन्ने सम्झँदै पल्टन्छ ।

४.११.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा सन्देश प्रमुख पुरुष पात्र, सन्देशकी श्रीमती महिला पात्र साथीहरू सहायक पात्रका रूपमा प्रयोग भएका छन् ।

सन्देश

सन्देश प्रस्तुत कथाको प्रमुख पुरुष पात्र हो । *अलिक मूर्ख हो सन्देश सर* भन्ने अभिव्यक्तिबाट र पुस्तक दराजको प्रसङ्गबाट ऊ अध्यायन पेशासँग सम्बन्धित छ भन्ने बुझ्न सकिन्छ । बैठक कोठासहितको घर, मदिरा स्न्याक्ससहितको खानाको प्रसङ्गले ऊ सम्पन्न व्यक्तिका रूपमा चिनिन्छ । फिल्मको प्रसङ्गबाट ऊ अन्तरमुखी र घुसघुसे पात्रका रूपमा चित्रित छ ।

सन्देशकी श्रीमती

सन्देशकी श्रीमती यस कथाकी सहायक महिला पात्र हुन् । एउटा सामान्य गृहिणीका रूपमा उसको भूमिका रहेको छ ।

साथीहरू

प्रस्तुत कथामा प्रयोग भएका पात्र साथीहरू सहायक पात्र हुन् । उनीहरू रङ्गरमाइलो मन पराउने र सन्देशसँगै काम गर्ने पात्रका रूपमा चित्रित छन् ।

४.११.४ परिवेश

आधुनिक युगको वर्तमान समयको कुनै एक रात प्रस्तुत कथाको कालगत परिवेश हो भने सन्देश सरको घर स्थलगत परिवेश हो ।

४.११.५ उद्देश्य

यौन मनोविज्ञानमा आधारित प्रस्तुत कथामा भिन्नभिन्न प्रवृत्तिका अलग-अलग व्यक्तित्वको चर्चा गरेर हरेक व्यक्तिको जीवनमा यौनको प्रभाव हुन्छ भन्ने सन्देश दिनु नै प्रस्तुत कथाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

४.११.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले सन्देशलाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई मूर्त रूप दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । त्यसकारण कथा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.११.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा पात्रको स्तरअनुसारको सरल र सहज भाषाशैलीको प्रयोग भएको छ । कतैकतै फोसल जस्ता अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग पनि भएको पाइन्छ ।

४.११.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक सोभ्रो मान्छे रहेको छ । प्रमुख पात्रको विशेषताका आधारमा राखिएको प्रस्तुत शीर्षकले व्यङ्ग्य बोध गराएको छ ।

४.१२ शिक्षक आनन्द कथाको अध्ययन

४.१२.१ पृष्ठभूमि

बिग्रँदो वर्तमान शैक्षिक वातावरण प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा प्रयोग भएको छ ।

४.१२.२ कथावस्तु

प्रस्तुत कथाका प्रमुख सत् पात्र शिक्षक कौशलेन्द्र आफ्नो नियुक्तिपछि पहिलो दिन पढाउन कक्षाकोमा प्रवेश गर्छन् र पढाउन सुरु गर्छन् । विद्यार्थीले अस्वाभाविक

चरित्र देखाएपछि उनी राजीनामा दिएर निस्कन्छन् । उनको ओठमा मुस्कान हुन्छ । त्यही ठाउँमा अर्का शिक्षक आनन्दको नियुक्तिपछि उनी पढाउन जान्छन् । कक्षाको वातावरण सहज लाग्छ । मुस्कुराउँदै बाहिर निस्कन्छन् र त्यही मुस्कानसहित मनमायाको भट्टीतिर लाग्छन् ।

४.१२.३ चरित्र/पात्र

प्रस्तुत कथामा सत्, असत् पुरुष पात्रको प्रयोग गरिएको छ । छोटो कथामा पात्र पनि सीमित रहेका छन् ।

शिक्षक कौशलेन्द्र

शिक्षक कौशलेन्द्र शिक्षक हुन लायक योग्य व्यक्तित्व हुन् । आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न जानेका उनले पढाउने वातावरण अनुकूल नदेखेपछि जागिरबाट राजीनामा दिन्छन् ।

शिक्षक आनन्द

शिक्षक आनन्द यस कथाका असत् पात्र हुन् । आफ्नो जिम्मेवारी नबुझ्ने तर वातावरणअनुसार फाइदा लिन जान्ने उनी योग्य नभए पनि शिक्षक पेशामा मन पराइएका व्यक्ति हुन् ।

विद्यार्थी

पढ्न नचाहने लफङ्गा विद्यार्थीलाई प्रस्तुत कथामा असत् पात्रका रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

४.१२.४ परिवेश

कुनै क्याम्पसलाई प्रस्तुत कथामा स्थानगत परिवेशका रूपमा प्रयोग गरिएको छ भने वर्तमान वातावरण कालगत परिवेशको रूपमा आएको छ ।

४.१२.५ उद्देश्य

वर्तमान समयको बिग्रँदो शैक्षिक वातावरणको चित्रण गरी यसतर्फ सचेत हुने सन्देश दिनु नै प्रस्तुत कथाको मूल उद्देश्य हो ।

४.१२.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले शिक्षकलाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई मूर्त रूप दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । त्यसकारण कथा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.१२.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा कथाकारले सरल, सहज एवम् पात्रको स्तरअनुकूलको भाषा प्रयोग गरेका छन् । छोटो छरिता वाक्य गठन साथै पद, पदावली र शब्दहरूको उचित प्रयोगले गर्दा कथा ग्राह्य बनेको छ । विद्यार्थीले बोलेको भाषालाई हेर्दा आदेशात्मक वाक्यहरू प्रयोग भएका छन् ।

४.१२.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक *शिक्षक आनन्द* रहेको छ । वर्तमान परिवेशका विभिन्न शैक्षिक संस्थाका सक्षम शिक्षकका प्रतिनिधि पात्र आनन्द यस कथाका पात्र हुन् र उनकै नामबाट राखिएको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

४.१३ मीठो हाँसो कथाको अध्ययन

४.१३.१ पृष्ठभूमि

वर्तमान समयमा मान्छेको व्यस्तता नै प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा आएको छ ।

४.१३.२ कथावस्तु

प्रभाले रविलाई ग्याँस निभाइदेऊ भन्छन् । रवि आफ्नो काममा व्यस्त रहन्छ । एकछिनपछि रविले प्रभालाई खाना पस्क भन्छन् प्रभा आफूलाई हतार भएकाले आफैँ पस्केर खानू भन्छन् । दुवै आ-आफ्नो काममा लाग्छन् । साँझ घर फर्किदा दुवैका आँखा जुध्छन् । रविले प्रभालाई अँगालोमा बाँधेर चुम्बन गर्छ । एकछिनपछि प्रभाले चिया पकाएर ल्याउँछु भन्दा रवि मैले पकाउँछु भन्छ । प्रभा बिहानका भाँडा पनि माभन्नु छ भन्छन् । दुवै हाँस्छन् ।

४.१३.३ पात्र/चरित्र

रवि र प्रभाको मुख्य भूमिका रहेको प्रस्तुत कथामा केही गौण पात्रको पनि भूमिका रहेको छ ।

रवि

रवि प्रस्तुत कथाका मुख्य पुरुष पात्र हुन् । उनी सधैं काममा व्यस्त रहने र श्रीमतीलाई माया गर्ने पात्रका रूपमा चित्रित छन् ।

प्रभा

प्रभा प्रस्तुत कथाकी प्रमुख नारी पात्र हुन् । रविकी श्रीमती, काममा व्यस्त र श्रीमान्लाई माया गर्ने पात्र हुन् ।

४.१३.४ परिवेश

पारिवारिक विषयवस्तु लिइएको प्रस्तुत कथाको स्थानगत परिवेश रविको घर रहेको छ । कालगत परिवेश हेर्दा वर्तमान समयको व्यस्त जीवनशैलीलाई देखाइएको छ ।

४.१३.५ उद्देश्य

काममा अत्याधिक व्यस्त र महत्त्वाकाङ्क्षाले आजका मान्छेमा प्रेम हराएकाले परिवारको वातावरण नै बिग्रिएको र माया र सद्भावले पारिवारिक वातावरण सुन्दर हुने सन्देश दिनु प्रस्तुत कथाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

४.१३.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले रवि र प्रभालाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई पूर्णता दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । अतः यो कथा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.१३.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा कथाकारले सरल, सहज एवम् पात्रको स्तर अनुकूलको भाषा प्रयोग गरेका छन् । छोटो छरिता वाक्य गठन साथै पद, पदावली र शब्दहरूको उचित प्रयोगले गर्दा कथा ग्राह्य बनेको छ ।

४.१३.८ शीर्षक

मीठो हाँसोमा टुङ्गिएको प्रस्तुत कथाको खोजी नै पारिवारिक जीवनको मीठो हाँसो भएकाले कथाको शीर्षक पनि सार्थक रहेको छ ।

४.१४ आँखा त मेरा पनि कथाको अध्ययन

४.१४.१ पृष्ठभूमि

यस कथामा वैदेशिक रोजगार र आमाको ममतालाई कथाकारले पृष्ठभूमि बनाएका छन् ।

४.१४.२ कथावस्तु

टिरिड-टिरिड आवाजले म पात्रको निद्रा खुल्छ र उनी श्रीमतीलाई तिम्रो मोबाइल हो ? भनेर सोध्छन् । श्रीमतीले हो भन्ने जवाफ दिन्छन् । श्रीमान्ले मोबाइल

अफ गर भन्छन् । श्रीमतीले मान्दिनन् । मोबाइलको घण्टी बज्नु बन्द हुन्छ । त्यो मोबाइल दशैँमा घर आउँदा छोराले आमाका लागि भनेर ल्याइदिएको हुन्छ । श्रीमान्ले यस्तो आधुनिक मोबाइल तिमीलाई चलाउन आउँदैन । मलाई देऊ भन्दा उनले मान्दिनन् । त्यही मोबाइलमा हरेक बिहान बज्ने घण्टी हटाए हुन्छ भनेर श्रीमान्ले प्रश्न गर्छन् । श्रीमतीले श्रीमान्लाई त्यो कुरा बुझ्नुहुन्छ भन्दै त्यो मोबाइल कराएको नभएर छोरा बोलेको हो भन्छन् । ऊ बिहान मसँग गफ गर्छ र आमा प्रसन्न हुनुभो भन्ने बुझेपछि चुप लाग्छ भन्छन् । यति भन्दै गर्दा उनका आँखा रसाएका हुन्छन् र म पात्रका पनि आँखा रसाएका हुन्छन् ।

४.१४.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा मानवीय तथा अमानवीय पात्रको प्रयोग गरिएको छ । पात्र सङ्ख्या सीमित छ ।

म/श्रीमान्

म पात्र प्रमुख पुरुष पात्र हुन् । छोराछोरी हुर्काइसकेका उनी आधुनिक प्रविधिसँग नजिक भएका व्यक्ति हुन् भने हृदय कोमल भएका पात्र हुन् ।

श्रीमती

श्रीमती प्रस्तुत कथाकी सहायक महिला पात्र हुन् । उनी जिद्धी स्भावकी, आधुनिक प्रविधिसँग नजिक नभएकी र मातृवात्सल्यले भरिपूर्ण नारी हुन् ।

मोबाइल

मोबाइल प्रस्तुत कथाको मानवेतर तथा सहायक पात्रका रूपमा प्रयोग भएको छ ।

४.१४.४ परिवेश

‘म’ पात्रको घर प्रस्तुत कथाको स्थानगत परिवेश हो भने बिहानको समय कालगत परिवेश हो । हरेक दिन बिहान हुने घटनालाई कथाकारले कथाको विषयवस्तु बनाएका छन् ।

४.१४.५ उद्देश्य

वैदेशिक रोजगारले हरेक व्यक्ति माया, ममताबाट बन्चित हुनुपरेको आमाको मनमा सन्तानका लागि अथाह माया हुन्छ भन्ने मार्मिक सन्देश व्यक्त गर्नु कथाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

४.१४.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले म पात्रलाई मुख्य पात्र बनाएका छन् । कथा म पात्रकै सेरोफेरोमा अगाडि बढेको छ । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । अतः कथा प्रथमपुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.१४.७ भाषाशैली

एकालापीय शैलीबाट सुरु भएको प्रस्तुत कथामा बीचमा संवादात्मक शैली पनि प्रयोग भएको छ । भाषा सरल, सहज र पात्रको स्तरअनुसार नै प्रयोग भएको छ ।

४.१४.८ शीर्षक

कथाको उद्देश्य नै वैदेशिक रोजगारले पारेको हृदयको चोटको उजागर गर्नु र मातृवात्सल्य देखाउनु हो । यिनै मुख्य कारण भएर कथाका प्रमुख पात्रका आँखा रसाएकाले कथाको शीर्षक *आँखा त मेरा पनि* सार्थक रहेको छ ।

४.१५ रूपान्तरण कथाको अध्ययन

४.१५.१ पृष्ठभूमि

जातीय भेदभावलाई प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

४.१५.२ कथावस्तु

उन्नाइस वर्षकी म पात्र प्रस्तुत कथाकी नारी पात्र हो । उसको बुबालाई केही नभनी उन्नाइस वर्षकै उमेर मागेर अन्तरजातीय विवाह गर्छे । आमाको भने यसमा सहमति हुन्छ । पछि बुबालाई थाहा भएपछि दश दिनपछि रीतिपूर्व विवाह गरिदिन्छन् । चार महिनापछि उनीहरू काठमाडौँबाट घर जान्छन् । कान्छी बुहारी भएकोले उसलाई सबैले माया गर्छन् । आफ्नो कर्तव्यअनुसार उसले घरको काम गर्छे । खाना पकाउन खोज्दा सासुले आफैँ पकाउँछु भन्छिन् । एकदिन साँझ परिसक्दा पनि सासु घाँसबारीबाट नफर्केकाले ऊ भान्छामा गएर खाना पकाउँछे । सासु आएर भात बसालेको थाहा पाएर उसलाई हामीलाई हेपेको भन्दै हप्काउँछिन् । उसले कुरो नबुझेर कारण सोध्छे । सासुले आफू ब्राह्मण भएको र बुहारी क्षेत्रीको छोरी भएकाले उसले पकाएको आफूले नखाने कुरा व्यक्त गर्छे । उसलाई यो कुराले चोट पर्छ । उसले पकाएको भात भैँसीको ढुँडमा हाल्छन् । उसलाई चित्त दुख्छ ।

अर्को दिन ऊ माइत जान्छे । उसका बुबाले उसलाई सम्झाउँछन् । समाजमा परिवर्तन नभएको कुरा व्यक्त गर्छन् । आफूले पनि त्यस्तो भेदभाव भोगेको उदाहरण दिँदै छोरीलाई यस कुराको विरोध नगर्न सुभाष दिन्छन् । व्यावहारिक भएर वर्तमानमा बाँच्न सिक भन्छन् ।

अर्को दिन ऊ घर फर्किन्छे । सासुलाई जबरजस्ती नुहाइदिन्छे । मेरो कपालमा खिजाब लगाएर कालो बनाइदिन्छे । नयाँ सुर किनेर लाउन गलाउँछ । सासु-ससुरा दुवै खुसी हुन्छन् तर बुहारी भान्छामा पस्छे कि भन्ने डर उनीहरूको मनमा हुन्छ । केही दिन बसेर उनीहरू काठमाडौँ फर्कन्छन् । ऊ सुत्केरी हुँदा दुवै जना आएर स्याहार गर्छन् र न्वारनपछि घर फर्कन्छन् । दुई वर्षपछि, एक वर्षकी छोरी लिएर उनीहरू गाउँ जान्छन् । घरको वातावरण, सासु ससुराको व्यवहार पूरै परिवर्तन भइसकेको हुन्छ ।

सासुले विनुलाई बोकेर उसलाई भात पकाउन जा भन्छिन् । सुखी हुँदै ऊ भान्छामा पस्छे ।

४.१५.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा नारी र पुरुष पात्रको प्रयोग गरिएको छ । 'म' पात्र प्रमुख र नारी पात्रका रूपमा चित्रित छ भने बुबा आमा, लोग्ने, सासु, ससुराहरू सहायक पात्रका रूपमा देखा परेका छन् ।

म (बुहारी)

'म' प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र हो । उन्नाईस वर्षकै उमेरमा विवाह गरेकी ऊ सहनशील र आज्ञाकारी पात्र हो । आफूलाई नराम्रो व्यवहार गर्दा पनि मुसुक्क हाँसेर प्रतिवाद गर्ने पात्रका रूपमा पनि उसको चित्रण गरिएको छ ।

सासु

सासु प्रस्तुत कथाकी सहायक पात्र हुन् । उनी पुरानो संस्कृतिलाई अँगाले पनि अन्त्यमा परिवर्तन भएकी गतिशील पात्र हुन् । छोरा बुहारीलाई माया गर्ने र आफ्नो दायित्व पूरा गर्ने पात्रका रूपमा पनि उनको भूमिका रहेको छ ।

बुबा

बुबा प्रस्तुत कथाका पुरुष र सहायक पात्र हुन् । बाहिरी स्वभाव कडा भएपनि आन्तरिक स्वभाव नरम भएका व्यक्ति हुन् । समयलाई राम्रोसँग बुझेका पात्र पनि हुन् । उनी असल परिवर्तनका लागि धैर्य गर्ने र धैर्य गर्न सिकाउने पात्र हुन् ।

४.१५.४ परिवेश

प्रस्तुत कथाका पात्रहरू काठमाडौँ र नाम नखुलेको गाउँमा रहेका छन् । यसर्थ गाउँ र काठमाडौँ प्रस्तुत कथाको स्थलगत परिवेश हो । घर, भान्छा, बैठक आदि प्रस्तुत कथाका स्थलगत परिवेश हुन् ।

४.१५.५ उद्देश्य

वर्तमान समयमा पनि सामाजिक कुसंस्कार र संस्कृतिलाई मान्छेले होइन नसकेकाले पारिवारिक वातावरणमा समस्या भएको छ । यो समस्या समाधान हुन केही साय लाग्छ र त्यसका लागि धैर्य गर्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिन खोज्नु प्रस्तुत कथाको प्रमुख उद्देश्य हो ।

४.१५.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले म पात्रलाई मुख्य पात्र बनाएका छन् । कथा म पात्रकै सेरोफेरोमा अगाडि बढेको छ । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । अतः कथा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.१५.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथा एकालापिय शैलीबाट प्रारम्भ भएको छ भने बीचमा संवादात्मक शैली पनि रहेको छ । कतैकतै अङ्ग्रेजी शब्दको पनि प्रयोग गरिएको प्रस्तुत कथाको भाषा शैली सरल, सहज र पात्रको स्तरअनुसारको रहेको छ ।

४.१५.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक रूपान्तरण रहेको छ । संस्कृतिको नाममा अन्धविश्वास अँगाल्ने पात्रमा आएको परिवर्तनका आधारमा रूपान्तरण शीर्षक राखिएकाले कथाको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

४.१६ आज मैले एउटा निर्णय लिएकी छु कथाको अध्ययन

४.१६.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र सुष्मा हो । उसमाथि भएको हिंसा र हिंसाले परिवारमा ल्याएको तीतोपनको चित्रण प्रस्तुत कथामा छ । यसर्थ महिला हिंसा प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा आएको छ ।

४.१६.२ कथावस्तु

प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र सुष्मा हो । एकदिन सुष्माले आमालाई फोन गर्दै आफूलाई लोग्नेले नराम्ररी कुटेको र आफू असुरक्षित भएकाले माइत आउँछु भन्छे । आमाले सम्झाउने प्रयास गर्छिन् । यसैबेला फोनको घण्टी काटिन्छ । आमा अथवा कलावती कुसीमा बसेर रुन्छिन् । एकछिनपछि फेरि छोरीलाई फोन गर्छिन् । छोरीलाई तुरुन्त माइत बोलाउँछिन् । त्यसपछि उनी आफ्नो, छोरीको, नातिनीको र आफ्नो पतिको बारे लामो समय सोचिरहन्छिन् । उनले छोरीको समस्याको बारेमा पतिसँग भनेकी थिइन् ।

कलावतीका श्रीमान् अर्थात् रवि सामाजिक प्रतिष्ठामा सचेत रहने व्यक्ति हुन् । बोलीमा पनि उनी केही कठोर थिए । उनले सुष्मा र प्रकाश भगडा गर्दा रहेछन् भन्दा हामी पनि त गथ्यौं नि भनेर उत्तर दिन्थे ।

आज भने उनले केही नभनी छोरीलाई घर बोलाइन् । उनले छोरीमाथि भएको अन्यायविरुद्ध आमा-छोरी मिलेर लड्ने अठोट गरिन् । आवश्यक परे अदालत पनि जाने निर्णय गर्छिन् । साँभू खाना पस्केपछि डाइनिङ टेबलमा आत्मसम्मान र दृढतासाथ आफूले निर्णय लिएको कुरा पतिलाई सुनाउँछिन् । सुरुमा त रवीन्द्र अकमक्क पर्छन् । एकछिनपछि रवीन्द्रले निर्णयको बारेमा थाहा पाउँछन् । उनका आँखाबाट आँसु बग्छ र खाजा नखाइकन उठ्छन् । रवीन्द्रले कलावतीलाई छोरीलाई तुरुन्त घर बोलाउन भन्छिन् र नातिनीलाई पनि सँगै ल्याउन भन्छिन् । दुवैका आँखाभरि आँसु हुन्छ ।

४.१६.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा नारी पुरुष, आमा, बुवा, छोरी ज्वाईं आदि पात्रहरू रहेका छन् । छोरी सुष्मा प्रमुख पात्र हुन् ।

आमा (कलावती)

कलावती प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र हुन् । आफ्नो वैवाहिक जीवनमा अन्याय सहेकी उनी सुरुमा छोरीलाई पनि सहन सिकाउँछिन् भने अन्त्यमा छोरीलाई आफ्नो घर बोलाउने निर्णय लिन्छिन् ।

सुष्मा

सुष्मा कलावती र रवीन्द्रकी छोरी हुन् । उनी प्रस्तुत कथामा सहायक पात्रको भूमिकामा रहेकी छिन् । उनी आमाबुवाकी आज्ञाकारी पुत्री हुन् । उनी एउटा सन्तानकी आमा पनि हुन् भने पारिवारिक हिंसा सहेर बसेका तमाम महिलाकी प्रतिनिधि पात्र हुन् ।

बुबा (रवीन्द्र)

रवीन्द्र प्रस्तुत कथाका सहायक पात्र हुन् । उनी सामाजिक प्रतिष्ठाप्रति ज्यादै सचेत रहने, समाजमा अनावश्यक घुलमिल नगर्ने, बोलीमा कठोरता र बलियो इच्छाशक्ति भएका पुरुष पात्र हुन् । उनी कलावतीका श्रीमान् र सुष्माका पिता हुन् ।

४.१६.४ परिवेश

प्रस्तुत कथामा सुष्माको माइती र घर स्थलगत परिवेशको रूपमा आएका छन् भने वर्तमान समय कालगत परिवेशका रूपमा आएको छ ।

४.१६.५ उद्देश्य

परिवारमा भएको महिला हिंसाको विरुद्ध लड्नुपर्छ भन्ने सन्देश दिनुका साथै आमाबुवाको भित्री मन सधैं कोमल हुन्छ भन्ने कुरा दर्साउनु प्रस्तुत कथाको मूल उद्देश्य रहेको छ ।

४.१६.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले कलावतीलाई मुख्य पात्रका रूपमा उपस्थित गराएर कथालाई मूर्तरूप दिएका छन् । प्रस्तुत कथामा वर्णित विभिन्न घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले केन्द्रीय पात्रलाई तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । अतः प्रस्तुत कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुको प्रयोग भएको छ ।

४.१६.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथा संवादात्मक शैलीबाट सुरु भएको छ । बीचबीचमा एकालापिय शैलीको पनि प्रयोग भएको छ, कतै प्रश्नवाचक वाक्यहरू पनि छन् भने कतै आदेशात्मक भाषाशैलीको पनि प्रयोग भएको छ । समग्रमा भन्दा पात्रको स्तरअनुकूल पात्रको भाषाशैली प्रयोग भएको छ ।

४.१६.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक *आज मैले एउटा निर्णय लिएकी छु'* रहेको छ । जीवनभरि श्रीमान्को आदेशबिना निर्णय नलिने तर आवश्यक पर्दा निर्णय लिन सफल कलावतीको जीवनको महत्त्वपूर्ण घटनालाई आधार मानेर कथाको शीर्षकीकरण गरिएको छ । उनी कथाकी प्रमुख पात्र हुन् यसर्थ कथाको शीर्षक पनि सार्थक रहेको देखिन्छ ।

४.१७ सिमाना कथाको अध्ययन

४.१७.१ पृष्ठभूमि

वैदेशिक रोजगारीको सिलसिलामा भारत पस्ने र पीडा पाउने पात्रका प्रतिनिधि पात्र पति र पत्नी प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्र हुन् । वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिमा राष्ट्रियताको र स्वाभिमानको भाव कति हुन्छ भन्ने विषय नै प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमि हो ।

४.१७.२ कथावस्तु

दुईजना सोभा भर्खरका पुरुष र महिला बुटवलबाट आउँदै गरेको जिपबाट भरेर सुनौलीतर्फ लाग्छन् । नाका नजिकै पुगेपछि उनीहरू छुट्टाछुट्टै हिँड्छन् । भारतीय सिमानामा पुग्नेबित्तिकै उनीहरूलाई भारतीय पुलिसले बोलाउँछ । उनीहरू सुनेको नसुन्थै गरेर अगाडि बढ्छन् । पुलिस फेरि कराउँछ र एकजना पुलिस आएर पुरुषको हात च्याप्प समात्छ र कार्यालयतर्फ लैजान्छ । महिला ठिङ्ग उभिन्छे र एकछिनपछि श्रीमान्लाई लगेतिरै जान्छे ।

पुलिसले उनीसँग राहदानी माग्छ तर उनीहरूसँग राहदानी हुँदैन । अनेक सोधपुछ गर्छ र उनीहरू भारत जान नपाउने कुरा भन्छ । उनीहरू एकछिन अकमक्क पर्छन् । महिलाले सोचेर अब गाउँ फर्कौं, अर्काको देश नजाऊँ भन्छिन् । पुरुषले सुरुमा मान्दैन र महिलाले पुरुषको हात समातेर फर्कौं भन्छे तर पुलिसले फर्केर पनि जान पाउँदैनौ भन्छ । महिलाले यो कुराको प्रतिकार गर्दै आफ्नो लोग्नेको हात च्याप्प समातेर नेपाली सिमानातिर देखाउँदै जाऊँ भन्छे । दुवै जना नेपाली सिमानातिर हिँड्छन् । एकजना पुलिस आएर महिलाको पाखुरा च्याप्प समात्छ । महिला असाध्यै रिसाउँदै मर्यादामा बस्न भन्छे । हामीलाई हाम्रो देशभित्र छिर्न कसले रोक्न सक्छ भन्दै पतिसहित नेपाल प्रवेश गर्छे । उनीहरूलाई कसैले रोक्न सक्दैनन् ।

४.१७.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा महिला, पुरुष मानवीय पात्रको प्रयोग गरेका छन् । महिला र पुरुष प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्र हुन् भने पुलिस र अन्य मानिस सहायक पात्र हुन् ।

महिला

महिला प्रस्तुत कथाकी प्रमुख महिला पात्र हो । भर्खर विवाह भएकी ऊ गाउँ छाडेर बजार पसेकी छे । भारत जानु उसको प्रमुख उद्देश्य हो । सिमानामा भारतीय प्रहरीले रोकेपछि ऊ आफ्नै देश फर्किन्छे । भारतीय प्रहरीसँग विवाह गर्दै नेपालतिर फर्किन्छे । यसर्थ ऊ निडर महिला पनि हुन् । उसको अभिव्यक्तिले ऊ बाहुनी हो भन्ने कुरा पनि प्रष्ट पारेको छ ।

पुरुष

पुरुष प्रस्तुत कथाको प्रमुख पुरुष पात्र हो । उसको भर्खर विवाह भएको छ । ऊ निम्न वर्गीय परिवारको बेरोजगार नागरिक हो । रोजगारीको शिलशिलामा भारत जान खोजेको पात्र हो । पहाडको सामान्य वातावरणमा हुर्के-बढेको ऊ सामान्य र सोभो पात्र हो ।

४.१७.४ परिवेश

प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्र गाउँ छोडेर भारतमा काम खोज्ने सिलसिलामा हिँडेका छन् । उनीहरू सिमानामा पुगेपछि प्रस्तुत कथाले गति लिएको छ । यसर्थ नेपाल र भारतको सिमाना प्रस्तुत कथाको स्थलगत परिवेश हो भने भारत जाँदा पनि पासपोर्ट वा परिचयपत्र अनिवार्य चाहिने समय प्रस्तुत कथाको कालगत परिवेश हो ।

४.१७.५ उद्देश्य

प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्रहरू नेपालभित्र रहँदा कुनै पनि बाधा-व्यवधानबिना हिँड्नुल गर्न पाएका छन् । तर जब उनीहरू भारत पस्न खोज्छन् त्यहाँ बाधा आएको छ । यसर्थ आफ्नो देशमा जति स्वतन्त्रता, माया, ममता, सम्मान अरूको देशमा प्राप्त हुँदैन भन्दै राष्ट्रियताको भाव प्रस्तुत गर्न खोज्नु प्रस्तुत कथाको प्रमुख उद्देश्य हो ।

४.१७.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथाका प्रमुख पात्र महिला र पुरुष छन् । यसर्थ प्रस्तुत कथामा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दु प्रयोग भएको छ ।

४.१७.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथाको भाषाशैली सरल, सहज र सरस रहेको छ । कतैकतै संवादात्मक शैलीको पनि प्रयोग भएको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोगले कथाको भाषाशैली मीठो बनेको छ ।

४.१७.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक *सिमाना* रहेको छ । नेपाल र भारतको सिमानामा घटेको घटना प्रसङ्ग प्रस्तुत कथाको कथावस्तु रहेकाले कथाको शीर्षक पनि सार्थक र अर्थपूर्ण रहेको छ ।

४.१८ हतारमा कथाको अध्ययन

४.१८.१ पृष्ठभूमि

आजका मानिसको व्यस्त जीवनशैली प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा आएको छ ।

४.१८.२ कथावस्तु

प्रस्तुत कथामा 'म' प्रमुख पात्रको प्रयोग भएको छ । म पात्र बजारमा विभिन्न सामान किनमेल गर्छ र घर फर्कन्छ । बाटोमा ऊ भसङ्ग हुन्छ । ब्याग हरायो भन्ने उसलाई लाग्छ । ब्यागमा भएको पैसा अनि अन्य महत्त्वपूर्ण सामानहरू हराएँ भन्ने सम्झन्छ । स्कुटर रोकेर ऐना हेर्छ, अनुहार रातो भएको हुन्छ । ब्याग कता राखेँ भन्ने सम्झन्छ । बैंकबाट पैसा भिकेर ब्यागमा राखेको कुरा सम्झन्छ । ऊ आफू जहाँ गएको हो र जे गरेको हो । ती सबै कुरा एकएक सम्झन्छ । एगो पसलमा पैसा तिर्न नपुगेपछि ब्यागबाट एक हजार रूपैयाँ भिकेर दिएको सम्झन्छ र दुक्क हुन्छ । स्कुटर कुदाएर एगो पसलतिर जान्छ । पसल बन्द हुन्छ । उसले आफूले त्यहाँ पैसा राखेको पसलेले पैसा पाएर पसल बन्द गरेर भागेको भन्ने लाग्छ । ऊ पसलेमाथि अनेक शङ्का गर्छ । उसलाई असाध्यै रिस उठेर आउँछ । केही सीप नलागेपछि ऊ सरासर घरतिर लाग्छ । श्रीमतीले खाना कुरेर बसेकी हुन्छिन् । श्रीमतीले उसको उदास अनुहार देखेर के भयो ? भनेर सोधिन्छिन् । गाडी छोराले लिएर जाने आफूलाई स्कुटरको बानी नभएकाले आज भोला हराएँ भनेर भन्छिन् । श्रीमतीले कुन भोला भनेर सोधिन्छिन् । भोक्किएर उसले आफूले बिहान बोकेको के हो त ? भनेर सोधिन्छिन् । उसले पछाडि छाम्छ । भोला त्यहीँ हुन्छ । उसको मनमा खुसी र रिस दुवै एकसाथ उत्पन्न हुन्छ । श्रीमतीसँग जाउँ खाना खाऊँ, मलाई फेरि जानुछ भन्छ । श्रीमतीले एकछिन आराम गरेर जानु भन्दा हतार छ भन्छ ।

४.१८.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र 'म' हो । श्रीमान्, श्रीमती महिला र पुरुष पात्रका रूपमा प्रयोग भएका दुवै सत् पात्र छन् ।

म (श्रीमान्)

म प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र हो । गाडि भएको र छोराहरू काठमाडौँ भएको प्रसङ्गअनुसार ऊ सम्पन्न छ । शहरमा बस्ने अत्यधिक व्यस्त पात्रका रूपमा म पात्रको चित्रण गरिएको छ ।

श्रीमती

श्रीमती महिला र सत् सहायक पात्र हुन् । नम्र, पतिको समस्यामा साथ दिने असल गृहिणीका रूपमा उसको चित्रण भएको छ ।

४.१८.४ परिवेश

म पात्र सामान किन्न नारायणगढ बजार गएपछि ऊ गएको बैङ्क, एगो, पसल, अन्य पसलहरू प्रस्तुत कथाका स्थलगत परिवेशका रूपमा आएका छन् भने मान्छे हतारमा बाँच्न थालेको वर्तमान समयको चित्रण भएकाले वर्तमान समय कालगत परिवेशका रूपमा आएको छ ।

४.१८.५ उद्देश्य

मान्छे वर्तमान समयमा अत्याधिक व्यस्त रहेकाले उसको व्यक्तिगत पारिवारिक र सामाजिक जीवनमा तनाव बढ्दै गएको छ भन्ने सन्देश दिँदै मान्छेले समय व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गर्नु प्रस्तुत कथाको मूल उद्देश्य रहेको छ ।

४.१८.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा मुख्य पात्रको रूपमा कथाकार स्वयम् उपस्थित भएर कथालाई पूर्णता दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । अतः कथा प्रथम पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.१८.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथा एकालाषिय शैलीबाट उठान भए तापनि संवादात्मक शैलीमा समापन भएको छ । बीचबीचमा संवादात्मक शैलीको प्रयोगसँगै प्रश्नवाचक भाषाको पनि प्रयोग भएको छ । विभिन्न अङ्ग्रेजी शब्दको प्रयोग भएको छ, भने भाषाशैली सरल, सहज र सुस्पष्ट रहेको छ ।

४.१८.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र 'म' पात्र हो । ऊ सधैं हतारमा रहेको छ, र हतारमा रहने तमाम व्यक्तिको प्रतिनिधित्व गरेको छ । यसर्थ प्रस्तुत कथाको शीर्षक *हतारमा* सार्थक रहेको छ, भन्न सकिन्छ ।

४.१९ अधिकार कथाको अध्ययन

४.१९.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथाको प्रमुख पात्र सुष्मा महिला हिंसा भोग्ने नेपाली महिलाकी प्रतिनिधि पात्र हुन । समाजमा घटित महिला हिंसाको विषय नै प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमि हो ।

४.१९.२ कथावस्तु

सुष्मा प्रस्तुत कथाकी प्रमुख महिला पात्र हो । एकदिन उसले पतिसँग भोलि शनिबार भएकाले घुम्न जाऊँ भनेर अनुरोधात्मक प्रस्ताव राख्छे । उसको पति रविन्द्रले फुर्सद छैन भन्ने जवाफ दिन्छ । यतिबाहेक कुनै चासो नदेखाएर ऊ हिँड्न थालेपछि सुष्माले कहाँ जान लागेको भनेर प्रश्न गर्छे । रविन्द्रले तँलाई भनिराख्न पर्छ, र ? भनेर रुखो जवाफ दिन्छ । ऊ सरासर आफ्नो बाटो लाग्छ ।

साँझ खानापछि सुष्माले रवीन्द्रलाई दिउँसो कहाँ जानुभएको थियो ? भनेर सोध्छे । रविन्द्रले उही रुखो जवाफ दिन्छ । सुष्माले आफूलाई उक्त कुरा जान्ने अधिकार भएको कुरा व्यक्त गर्छे । रविन्द्रले मेरी आमाले बाबालाई कहिल्यै यस्तो प्रश्न सोध्नुहुन्थेन भन्दै झर्किन्छ, तर सुष्मा नम्र स्वरमा मेरी आमाले त बाबासँग सधैं

सोधनुहुन्थ्यो भन्ने कुरा व्यक्त गर्दा रविन्द्र भन् आक्रोशमा आउँछ । अब सुष्मा पनि अलि दृढ भएर बोल्न थाली । रविन्द्रले अरूले नसुन्ने गरी कानमा कुरा गर्ने गरेको र यस्तो किन गरेको भन्ने जान्न पाउने अधिकार भएको कुरा गर्छे तर रविन्द्र भन् रिसाउँछे । दुवै चर्को स्वरमा बोल्छन् । रविन्द्रले गिलासले सुष्मालाई हान्छ । घरमा राति अशान्ति बढ्ने भएकाले सुष्माले बाँकी प्रतिक्रिया केही पनि दिन्न ।

अर्को दिन बच्चाहरू स्कूल पुऱ्याएर सुष्मा अलि ढिलो घर आउँछे । त्यो दिन रविन्द्र चाँडै घर फर्केको हुन्छ । **रविन्द्रले सुष्मालाई सोध्छ यतिबेलासम्म कहाँ गएको ?** सुष्माले तँलाई जान्ने अधिकार छैन भनेर जवाफ दिन्छे । रविन्द्र भसङ्ग हुन्छ । ऊ अलि नम्र भएर बोल्छ । तर सुष्मा दृढ भएर बोल्छे । उसले आफू पारपाचुके गरेर एकमहिनापछि घर छोडेर जान लागेको कुरा व्यक्त गर्छे । यसरी अस्तित्वबोधले सुष्माको जीवनमा ल्याएको नयाँ मोडमा गएर कथा समापन भएको छ ।

४.१९.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा पनि कथाकारले धेरै पात्रको प्रयोग गरेका छन् । यसमा महिला पुरुष, सत्, असत् पात्रहरूको प्रयोग भएको छ ।

सुष्मा

प्रस्तुत कथामा सुष्मा पमुख नारी पात्र हो । ऊ सत् पात्र हो । दुई बच्चाकी आमा, रविन्द्रकी श्रीमती ऊ असल गृहिणी हो । ऊ लामो समयसम्म हिंसा सहेर बसेकी छे । अत्यन्तै नम्र स्वभाव भएकी, सहनशील, पारिवारिक दायित्वबोध भएकी सत् पात्रका रूपमा उसको चित्रण भएको छ । आफूमाथिको अन्यायले सीमा नाघेपछि उसले सम्बन्ध बिच्छेदको कठोर निर्णय लिएकी छे ।

रविन्द्र

रविन्द्र प्रस्तुत कथाका असत् पुरुष पात्र हो । सरकारी जागिर परिवारप्रतिको दायित्वबोध नभएको, श्रीमती माथि हिंसा गर्ने घरमा श्रीमती हुँदाहुँदै बाहिर गलत सम्बन्ध स्थापित गर्ने पात्रका रूपमा उसको चित्रण भएको छ ।

४.१९.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा रविन्द्रको घरमा घटित घटनामा आधारित छ । यसर्थ उसको घर नै कथाको स्थानगत परिवेश हो ।

४.१९.५ उद्देश्य

प्रस्तुत कथाको मूल विषय महिला हिंसामा आधारित छ । महिलामाथि अन्याय हुँदा एकदिन त्यसले चरम रूप लिने र परिवार नै भताभुङ्ग हुने स्थितिमा पुग्ने भएकाले परिवारमा सबैको अस्तित्व र भावनाको कदर गर्नुपर्ने सन्देश दिनु प्रस्तुत कथाको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

४.१९.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले कलावतीलाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई मूर्तरूप दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । अतः कथा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित रहेको छ ।

४.१९.७ भाषाशैली

संवादात्मक शैलीमा उठान भएको प्रस्तुत कथा संवादात्मक भाषा शैलीमै समापन भएको छ । कथामा प्रश्नवाचक वाक्यहरूको पनि प्रयोग भएको छ भने कतै अनुरोधात्मक कतै आदेशात्मक र कतै आत्म निर्णयात्मक वाक्य प्रयोग भएका छन् । कथाको भाषा सरल, सहज र सरस रहेको छ ।

४.१९.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथामा अधिकारको लागि द्वन्द्व भएको छ । यही कारणले चरम रूप लिएर सुष्माले सम्बन्ध बिच्छेदको निर्णय गरेकी छे । यसर्थ कथाको शीर्षक *अधिकार* सार्थक रहेको छ ।

४.२० सङ्गीता कथाको अध्ययन

४.२०.१ पृष्ठभूमि

निम्नवर्गमा रहेको शैक्षिक, आर्थिक, पारिवारिक चेतना प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमिका रूपमा प्रयोग भएको छ ।

४.२०.२ कथावस्तु

सङ्गीता प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र हो । एकदिन ऊ काम खोज्दै विकासको घरसम्म आइपुग्छे । विकासकी श्रीमतीले परिवारसहित आएर बस्ने भए काम पाउँछौं भनेपछि उनीहरू स-परिवार विकासको घरमा बस्न थाल्छन् । उनीहरूका एक छोरा र एक छोरी गरी दुई सन्तान हुन्छन् । विकासले सङ्गीताको श्रीमान् बलेलाई पनि जागिर खोज्छन् । उनीहरूका छोराछोरीलाई बोर्डिङ स्कूलमा भर्ना गर्छन् । पारिवारिक वातावरण रमाइलो बन्दै जान्छ तर चार वर्षपछि बलेले विकासको घर छोड्न खोज्छ । पढेलेखेका मान्छेसँग बस्दा सफा हुनुपर्ने पढाइका कुरा मात्र गर्ने भएकाले उक्त वातावरण मन नपरेको उसको तर्क थियो । जति सम्झाए पनि नलागेपछि उनीहरू अर्कै ठाउँ बसाई सर्छन् । सङ्गीता साह्रै दुःखी हुन्छे ।

एकदिन उनीहरू घुम्न गएको बेला एउटा होटलमा अचानक सङ्गीतासँग भेट हुन्छ । उनीहरू परिवार पहिले जस्तो सुखी हुँदैन । विकास र उसकी श्रीमतीलाई खिन्न लाग्छ । लामो कुरा गर्न फुर्सद नभएकाले सङ्गीतालाई एक सय रूपैयाँ दिएर बाँकी आफैँ राख्नु भन्दै फर्कन्छन् ।

४.२०.३ पात्र/चरित्र

प्रस्तुत कथामा अन्य कथाको तुलनामा बढी पात्रको प्रयोग भएको छ । महिला पुरुष शिक्षित, अशिक्षित आदि विभिन्न पात्रको प्रयोग प्रस्तुत कथामा भएको छ ।

सङ्गीता

सङ्गीता प्रस्तुत कथाकी प्रमुख नारी पात्र हो । ऊ आफू अशिक्षित भएपनि शिक्षाको महत्त्व बुझेकी सत पात्र हो । ऊ आफू चेतनशील भएपनि श्रीमान्को जिद्धी

स्वभावका कारण दुःख पाइरहेकी र आफूमाथि भएको अन्याय विरुद्ध बोल्न नसक्ने कमजोर पात्र पनि हो । विभिन्न ठाउँमा काम गर्दै छोड्दै गरेकी छे भने हाल होटेलमा काम गर्दै गरेकी पात्र हो ।

बले

बले सङ्गीताको श्रीमान् हो । ऊ अशिक्षित, जिद्धि स्वभावको असत् पात्र हो । उसकै जिद्धिका कारण परिवार र सन्तानको भविष्यमाथि कुठाराघात भएको छ । मिहिनेती भए पनि सफा हुन नचाहने आर्थिक अवस्था कमजोर भएको पात्र बले हो । ऊ प्रस्तुत कथाको सहायक पात्र हो ।

म

‘म’ प्रस्तुत कथाकी सहायक नारी पात्र हो । शिक्षित सहयोगी र अरूको सुखमा रमाउने स्वभाव भएकी पात्र म पात्र हो ।

विकास

विकास प्रस्तुत कथाको सहायक पुरुष पात्र हो । शिक्षित, धनी र जागिरे सत् पात्रका रूपमा विकासको चित्रण गरिएको छ । अरूको सुखमा रमाउने विकास म पात्रको श्रीमान् हो ।

४.२०.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा म पात्रको घरदेखि बाटोमा पर्ने चिया पसल र पहाडपुर बस्तीसम्म फैलिएको छ । यसर्थ म पात्रको घर, बाटो र पहाडपुर बस्ती प्रस्तुत कथाको स्थलगत परिवेश हो ।

४.२०.५ उद्देश्य

मान्छेको भविष्य भाग्यले होइन कर्म र सोचले निर्माण हुन्छ भन्ने कुरा बलेको जीवनमा घटेको घटनाबाट प्रष्ट भएको छ । यसर्थ मान्छेले आफ्नो कर्म र सकारात्मक

सोचले आफ्नो भविष्य उज्ज्वल बनाउनुपर्छ । जसले यो कुरो बुझ्दैन, उसको जीवनबाट गरिबी कहिल्यै नभाग्ने सन्देश दिनु प्रस्तुत कथाको उद्देश्य रहेको छ ।

४.२०.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले सङ्गीतालाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई मूर्तरूप दिएका छन् । कथामा वर्णित घटनाहरूको उल्लेख कथाकारले मुख्य पात्रलाई तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा ढालेर गरेका छन् । अतः कथा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित रहेको छ ।

४.२०.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथा एकालाप्य भाषाशैलीमा लेखिएको छ । कथामा कथाकारले सरल, सहज एवम् पात्रको स्तरानुकूलको भाषा प्रयोग गरेका छन् । यो कथामा विभिन्न तत्सम्, तद्भव एवम् आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको छ ।

४.२०.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक पात्रकेन्द्री रहेको छ । सङ्गीता प्रस्तुत कथाकी प्रमुख नारी र सत्पात्र हो । उसैका नामबाट कथाको शीर्षकीकरण भएकाले कथाको शीर्षक सार्थक रहेको छ ।

४.२१ बाबुजिनी कथाको अध्ययन

४.२१.१ पृष्ठभूमि

प्रस्तुत कथाका पात्रहरू भारतीय सेनाका जागिरे र उनका श्रीमतीहरू रहेका छन् । लामो समयपछि भेट हुँदा उनीहरू असाध्यै रमाएका छन् । त्यही आत्मीयता नै प्रस्तुत कथाको पृष्ठभूमि हो ।

४.२१.२ कथावस्तु

बाबुजी र बाबुजिनीका बीचमा पार्वती र पूर्ण दुलेगौँडामा बस्छन् भन्ने विषयमा कुरा हुन्छ । उनीहरू भारतीय सेनामा रहँदा सँगै एक परिवार भएर बसेका

हुन्छन् । **उनीहरूको** लगभग अठतीस वर्षसम्म भेट भएको थिएन । यो खबर थाहा पाएपछि बाबुजिनीलाई भेट्न हतार हुन्छ । श्रीमान्को फुर्सद नभएकाले उनीहरू तत्काल भेट्न जान पाउँदैनन् ।

एकदिन बाबुजिको पोखरामा काम हुन्छ । उनले श्रीमतीलाई पनि सँगै जाऊँ र दुलेगौँडामा रहेका पार्वती र पूर्णलाई पनि भेट्न हुन्छ भनेपछि दुवैजना पोखरा जान्छन् । यही क्रममा उनीहरू दुलेगौँडामा रहेका पार्वती र पूर्णलाई खोज्दै उनीहरूकै घरसम्म पुग्छन् । एक्कासी भेट हुँदा पार्वतीले चिन्दिन । बाबुजि र बाबुजिनी फर्कन थालेपछि बल्ल चिन्छे र बाबुजिनी भन्दै चिच्याउँछे । यत्तिकैमा कथा समापन हुन्छ ।

४.२१.३ पात्र / चरित्र

प्रस्तुत कथामा महिला, पुरुष तथा सत्पात्रको प्रयोग भएको छ । भारतमा लामो समयसम्म सँगै बसेका र काम गरेका तर नेपाल आएपछि बेखबर बनेका पात्रहरू प्रस्तुत कथाका पात्रहरू हुन् ।

बाबुजिनी

बाबुजिनी प्रस्तुत कथाकी प्रमुख महिला पात्र हुन् । उनी बाबुजिकी श्रीमती, नम्र र भद्र स्वभाव भएकी गृहिणी महिला हुन् । आफूसँगै बसेकी साथीलाई लामो समयसम्म पनि नबिर्सने उनी सरल, शान्त र भद्र स्वभाव भएकी सत् पात्र हुन् ।

बाबुजि

बाबुजि प्रस्तुत कथाका सहायक पात्र हुन् । उनी भारतीय सेनामा लामो समय काम गरेर नेपाल फर्केपछि शिक्षण पेशामा आबद्ध छन् । उनी शिक्षित, भद्र, सभ्य र सत् पात्रका रूपमा प्रस्तुत कथामा उभिएका छन् ।

पार्वती

पार्वती प्रस्तुत कथाकी सहायक महिला पात्र हुन् । उनी श्रीमान्सँगै लामो समय भारतमा बसे तापनि आखिर नेपाल फर्केकी छिन् । लामो समयपछि भेट हुँदा बाबुजिनीलाई चिन्न नसक्ने उनी सामान्य पात्र हुन् ।

४.२१.४ परिवेश

प्रस्तुत कथा भारतदेखि नेपालका विभिन्न स्थान भरतपुर, दुलेगाँडा र पोखरासम्म फैलिएको छ । यसर्थ प्रस्तुत कथाको स्थानगत परिवेश भारत, भरतपुर, दुलेगाँडा र पोखरा हुन् ।

४.२१.५ उद्देश्य

प्रस्तुत कथामा भिन्न परिवेशका दुई परिवार रहेका छन् । उनीहरूबीच रगतको कुनै पनि नाता छैन । भावनात्मक रूपमा नेपाली हुनाले एक परिवार जस्तै भएर बसेका छन् । लगभग अठतीस वर्षसम्म छुटेपछि भेट हुँदा दुवैजना खुसी भएको देखाएर प्रस्तुत कथाले भावना र मानवताको नाता ठूलो भएको सन्देश दिन खोजेको छ । यही नै प्रस्तुत कथाको प्रमुख उद्देश्य हो ।

४.२१.६ दृष्टिविन्दु

प्रस्तुत कथामा कथाकारले बाबुजिनीलाई मुख्य पात्र बनाएर कथालाई मूर्त रूप दिएका छन् । कथाको प्रसङ्गमा मुख्य पात्रले आफूलाई म भने पनि बाबुजिनी नामको प्रयोग भएकाले गर्दा कथा तृतीय पुरुष दृष्टिविन्दुमा संरचित छ ।

४.२१.७ भाषाशैली

प्रस्तुत कथामा सरल सहज एवम् पात्रको स्तरानुकूल भाषाले प्रयोग भएको छ । छोटोछरिता वाक्य गठन साथै पद, पदावली र शब्दको सुन्दर समायोजनले कथा पठनीय बनेको । प्रस्तुत कथामा कथाकारले विभिन्न तत्सम, तद्भव, आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरेका छन् । प्रस्तुत कथा एकालापिय शैलीमा रचना गरिएको छ ।

४.२१.८ शीर्षक

प्रस्तुत कथाको शीर्षक बाबुजिनी रहेको छ । बाबुजिनी प्रस्तुत कथाकी प्रमुख पात्र हो । प्रमुख पात्रको नामबाट शीर्षकीकरण गरिएकाले कथाको शीर्षक पनि सार्थक रहेको छ ।

४.२२ निष्कर्ष

प्रस्तुत कथासङ्ग्रहमा जम्मा बाईसवटा कथा रहेका छन् भने चौरानब्बे पृष्ठमा विस्तारित भएको छ । यसको प्रकाशन चरैवती प्रकाशनले २०७१ सालमा गरेको हो । प्रस्तुत कथासङ्ग्रहमा राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक, पारिवारिक एवम् व्यक्तिगत विषयवस्तुलाई यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । विविध विकृति र विसङ्गतिप्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गर्नुका साथै लेखकले भोगेको जीवनका भोगाइको प्रतिनिधित्व समेत गरेको भेटिन्छ ।

परिच्छेद : पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ विषय परिचय

इन्द्रमायाको देशमा कथासङ्ग्रह (२०७१) कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको दोस्रो कथासङ्ग्रह हो । जम्मा बाईसवटा कथाहरू सङ्ग्रहित यस कथासङ्ग्रहको अध्ययन गर्ने क्रममा अघिल्ला तीन परिच्छेदमा कथा सिद्धान्तान्तर्गत कथाको सामान्य परिचय, कथाका तत्त्व, कथाकारको सङ्क्षिप्त परिचय, उनको कथाकारिता र प्रस्तुत कृतिको कृतिगत अध्ययन गरिएको छ । यसर्थ यस परिच्छेदमा प्रत्येक परिच्छेदको निष्कर्ष निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

५.१.१ प्रथम परिच्छेदको निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधपत्रको प्रथम परिच्छेदमा शोधपरिचय, प्रयोजन, समस्याकथन, शोधको उद्देश्य र पूर्वकार्यको समीक्षाका साथै शोधको औचित्य र महत्त्वका बारेमा प्रकाश पारिएको छ । जुन यसको शोध प्रारम्भिक विन्दु हो ।

५.१.२ द्वितीय परिच्छेदको निष्कर्ष

द्वितीय परिच्छेदमा कथा सिद्धान्तान्तर्गत रहेर कथाको सामान्य परिचय र कथाका तत्त्वहरूको अध्ययन गरिएको छ । कथाका तत्त्वहरूको अध्ययन गर्ने क्रममा दयाराम श्रेष्ठको नेपाली कथा (भाग-४) का आधारमा निम्न तत्त्वहरूको अध्ययन गरिएको छ :

१. कथावस्तु,
२. पात्र र चरित्रचित्रण,
३. संवाद वा कथोपकथन,
४. देश, काल, परिस्थिति,
५. भाषाशैली,
६. उद्देश्य
७. दृष्टिविन्दु
८. शीर्षक

५.१.३ तृतीय परिच्छेदको निष्कर्ष

तृतीय परिच्छेदमा कथाकार एल.बी. क्षेत्रीको सङ्क्षिप्त परिचय र कथाकारिताको सङ्क्षिप्त अध्ययन गरिएको छ । क्षेत्री सामाजिक विषयवस्तुमा कलम चलाउने कथाकार हुन् । नारी पात्रप्रति सहानुभूति व्यक्त गर्ने उनी मानवतावादी कथाकार हुन् । नेपाली साहित्यमा तीनवटा कथासङ्ग्रह प्रकाशित गरिसकेका उनको कथाकारिताअन्तर्गत केही बुँदाहरूकलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

१. यथार्थपरक सामाजिक घटनाको चित्रण
२. क्रान्तिकारी स्वर
३. देशप्रेमको भावना
४. मानवतावादी दृष्टिकोण
५. सामाजिक विकृतिमाथि तीखो व्यङ्ग्य
६. सीमित पात्रको प्रयोग

५.१.४ चौथो परिच्छेदको निष्कर्ष

चौथो परिच्छेदमा **इन्द्रमायाको देशमा** कथासङ्ग्रहको कृतिगत अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहित कथाहरूको कथातत्त्वका आधारमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । उनका कथाहरू कुनै लोक विश्वासमा आधारित छन् भने कुनै कुनै कथा दन्त्यकथामा आधारित जस्ता देखिन्छन् । कतिपय कथामा उनका निजी अनुभव देखिन्छन् भने कतिपय कथामा नारी पात्रलाई उभ्याएर अधिकारको आवाज बुलन्द गरेका छन् । समाजका विपन्न वर्गका पात्रलाई समेटेर नेपाली समाजको गरिबी र अन्याय, अत्याचारलाई पनि क्षेत्रीले आफ्ना कथामा प्रस्तुत गरेका छन् ।

५.१.५ निष्कर्ष

वि.सं. २०४४ सालमा क्षेत्री चितवन आएर बसोबास गर्न थाले । त्यसपछि विभिन्न नेपाली साहित्यकारबाट प्रभाव ग्रहण गरी नेपाली साहित्यमा कलम चलाउन थाले । उनी नेपाली साहित्यकारहरू बी.पी. कोइराला, पारिजात, भूपि शेरचन, माधवप्रसाद घिमिरे, दौलतविक्रम विष्ट, डायमण्ड शमशेर, ध्रुवचन्द्र गौतम, ताना शर्मा आदिबाट प्रभावित भएका छन् । यसरी नेपाली साहित्यमा प्रवेश गरेका क्षेत्री विभिन्न सामाजिक विकृति र विसङ्गतिलाई व्यङ्ग्य गर्दै समसामयिक विषयवस्तुमा कथा रचना गर्दछन् । वर्तमान् समयका सशक्त कथाकार क्षेत्री विभिन्न लेखक तथा साहित्यकारका अनुसार आफ्नै शैलीमा कथा तथा कविता लेख्ने स्रष्टा हुन् । उनका रचनामा महिला पात्रलाई सशक्त बनाइएको पाइन्छ । नारीप्रति संवेदनशीलता शोषण, अन्याय र अत्याचारको विरोध उनका रचनात्मक प्रवृत्ति हुन् ।

चितवनको साहित्यिक यात्रामा अनवरतरूपमा कलम चलाउने क्षेत्री विभिन्न साहित्यिक सङ्घ-संस्थाहरूमा पनि क्रियाशील छन् । उनी आफ्ना रचनाहरू मार्फत् समाज र राष्ट्रको सकारात्मक परिवर्तनको अपेक्षा राख्छन् । सामाजिक यथार्थ, प्रशासनिक र राजनैतिक विसङ्गति, मानवीय जीवनदर्शन, निम्न, गरीब तथा असहाय वर्गप्रति संवेदना, नारी संवेदनशीलता जस्ता विषयलाई आफ्नो कलात्मक सौन्दर्यको

कलमले ओतप्रोत तुल्याई सरल र सहज भाषाशैलीका माध्यमबाट पाठकसामु प्रस्तुत गर्नु उनका रचनाको विशेषता बन्न पुगेको छ ।

उनको पहिलो कृति **त्रिशङ्कुको देशमा** (२०६४) लघुकथासङ्ग्रह हो भने दोस्रो कृति **भीडमा हराएको मान्छे** (२०७१) कवितासङ्ग्रह हो । त्यसैगरी **इन्द्रमायाको देशमा** (२०७१) तेस्रो र **व्रतभङ्ग** चौथो कृति हो । उनी अद्यापि साहित्य लेखनमा सक्रिय रहेका छन् ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

आपटे, वामन शिवराम (१९८९ ई.). **संस्कृत हिन्दी कोश** (दो.सं.). दिल्ली : मोतिलाल बनारसी दास पब्लिकेशन प्रा.लि. ।

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०४९). **साहित्य प्रकाश** (पाँ.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

कोइराला, विश्वेश्वरप्रसाद (२०४०). **आफ्नो कथा**. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

गौतम, देवीप्रसाद (२०५४). **नेपाली कथा**. काठमाडौँ : नवीन प्रकाशन ।

थापा, हिमांशु (२०५०). **साहित्य परिचय**. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

न्यौपाने, टड्कप्रसाद (२०४९). **साहित्यको रूपरेखा** (दो.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

पोखेल, बालकृष्ण (सम्पा.) (२०५८). **नेपाली बृहत् शब्दकोश** (पाँ.सं.). काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

बराल, ईश्वर (२०५३). **भ्यालबाट** (छै.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

मैनाली, गुरुप्रसाद (१९९७). **आधुनिक कथा साहित्य**. काठमाडौँ : शारदा (वर्ष ६, अङ्क १, वैशाख) ।

शर्मा, मोहनराज (२०५८). **कथाको विकासप्रक्रिया** (ते.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

शर्मा, मोहनराज (२०५५). **समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग**. काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।

श्रेष्ठ, दयाराम (२०५७). **नेपाली कथा** (भाग ४). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

सुवेदी, राजेन्द्र, (सम्पा.) (२०५१). **स्नातकोत्तर नेपाली कथा**. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०५७). **स्नातकोत्तर नेपाली कथा** (दो.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।